

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLV.
Fasciculus 8.

VARGA PÉTER

A római alkotmány fejlődése

Szeged, 1994

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLV.
Fasciculus 8.

VARGA PÉTER

A római alkotmány fejlődése

Szeged, 1994

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, EMESE ÉGETŐ, JENŐ
KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY, PÉTER
PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI,
JÓZSEF VERES

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, ÉGETŐ EMESE,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ,
VERES JÓZSEF

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítésc
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

"Ott hol a római sas büszkén
terjeszti ki szárnyát, Jogrend
és törvény oltalmát élvezi
minden" (Toman: Tibérius és
Caligula)

I. Az alkotmányról általában

Manapság senki által nem vitatott tény az, hogy a modern jogrendszerek bölcsője az ókori Rómában ringott. Az irodalom egységes abban, hogy a római árucserajog volt az alapja a kapitalizmus magánjogának és a fejlődés eredményeként a mai kor gazdasági és polgári joganyagának. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy Róma csak a magánjog területén teremtette-e meg az alapot a modern jogrendszerek számára, vagy közjoga illetve állami berendezkedése (alkotmánya) is meghatározó iránymutatást adott a mai államok államszervezetének felépítéséhez? A másik oldalról úgy is feltehető a kérdés, hogy az alkotmányosság, amelyet ma az államok többsége elfogad, rendelkezik-e olyan elemekkel, amelyek már Rómában is megvoltak. Ez a munka a teljesség igénye nélkül próbál erre a kérdésre választ adni.

1. Az *alkotmány fogalma, fajtái*. Az alkotmány egy állam alaptörvénye. Ez azt jelenti, hogy meghatározza az állam legfőbb törvényhozó, végrehajtó és bírói szerveinek a működését, egymáshoz való viszonyát, valamint az állampolgárokat megillető alapvető jogokat és az őket terhelő kötelezettségeket. Másrészt az alkotmány alaptörvényi jellege abban is megmutatkozik, hogy a jogforrási hierarchia csúcsán áll, vele ellentétes más jogszabály nem lehet.¹ Ezen általános elvek betartását az államok többségében a bíróság felügyeli, vagy oly módon, hogy külön bírói testületet állítottak fel alkotmánybírósággént, vagy az általános bíróságokat ruházták fel ezen jogosítvánnyal.

Az alkotmányok a Nyugat-európai államok történetében a polgári forradalmakat követően jelentek meg. A győztes polgárság így biztosította magának a gazdasági hatalom mellett a frissen megszerzett politikai hatalmat is. Így védekeztek egy újabb önkényuralom ellen. Az alkotmány létrehozása megakadályozta egyrészt a politikai hatalom egy társadalmi csoport kezébe kerülését, másrészt, hogy a feudális privilégiumok újraéledjenek. Egy alaptörvénybe foglalták az államhatalmat és az állam polgárait megillető alapvető jogok és kötelezettségek összességét, kidolgozták a hatalom gyakorlásának feltételrendszerét. Az első alkotmányt az USA-ban léptették hatályba 1787-ben.

¹ Kovács István.: Magyar alkotmányjog. I. kötet, Szeged, 1990.

Majd elfogadottá vált az, hogy a jogrendszer alapját azok a jogintézmények és jogi előírások tartalmazzák, amelyeket az alkotmányban lerögzítettek.

A modern alkotmányok többsége tartalmazza az államhatalmi ágak elválasztásának elvét, amely szerint a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egymástól elkülönült szervek gyakorolják, élesen elhatárolt hatáskörökkel. A három hatalmi ág egyensúlyának biztosítására kiépítették a fékek és ellensúlyok (checks and ballances) rendszerét. A törvényhozás általában a választott képviselőkől álló parlament feladata. A végrehajtást a kormány végzi, amely felett ellenőrzést a parlament gyakorol. A bíráskodás az egyéb állami szervektől független bíróságok feladata, amelyek csak a törvénynek vannak alárendelve. A történeti fejlődés során az alkotmányok tartalma egyre bővült. Az ember alapvető jogainak új generációi születtek meg, amelyeknek szükségképpen az alkotmányokba is be kellett kerülniük.

Az alkotmánynak két fő típusa van: az írott és az íratlan vagy történeti alkotmány. Az írott alkotmány is kétféle lehet: vagy egy ünnepélyes deklarációba van egybeszerkesztve vagy több, különálló, alkotmányerejű törvényből tevődik össze.

Végző következtetésként levonhatjuk, hogy az alkotmány az államszervezet, a társadalmi berendezkedés és a jogrendszer alappillére.

2. *Róma alkotmányának jellemzői.* Rómának az előző fejezetben tárgyalt alkotmánya nem volt és nem is lehetett, hiszen az a polgári forradalmak terméke. Nem volt sem írott, sem történeti alkotmánya, azaz nem volt egységes szerkezetű alaptörvénye. Nem rendelkezett történeti alkotmánnyal sem. Beszélhetünk-e akkor egyáltalán római alkotmányról? Igen, de Róma esetében alkotmányon nem alaptörvényt kell értenünk, hanem magát az államrendet, amelyet a szokásjog tartott fenn. Azt is mondhatnánk, hogy a római alkotmány alapja a szokásjog volt. Róma archaikus korában kialakult egy belső államrend, amely az egyes korszakokban más és más intézményeken nyugodott, de fennmaradt több évszázadon át.

Róma alkotmányának fénykora a késő köztársaságkor, ekkor rendelkezett a római állam olyan államszervezettel, amely alapja lehetett a modern államok közjogi berendezkedésének. Ekkorra kialakultak azok a pólusai az államhatalomnak, amelyek a mai modern korban is megtalálhatók. A törvényhozó hatalom a *comitiáké*, elsősorban a *comitia centuriatáé*. A végrehajtás gyakorlására kialakult a *magistraturák* széles skálája. A végrehajtás berkein belül jött létre, de aztán a joggyakorlat önálló hatalommá tette a jogszolgáltatást, amelynek vezetője a *praetor* volt. S negyedik hatalmi pólusként megmaradt a királyságban kialakult *senatus*, de új tartalommal telítődve, quasi államfői jogokat is gyakorolva.

Az alábbiak alapján úgy tűnik, hogy Rómában az államhatalom a köztársaság korban négyfelé szakadt szét. Ez csak a látszat, hiszen az összes uralmi tényező hatalmának alapját az *imperiumból* eredeztette, amely egységes és oszthatatlan, tehát elméletben a rómaiak a hatalom egyes ágait nem választották szét, a hatalom fenti megosztását a joggyakorlat alakította ki. Ezt a megosztást azonban nem kell mereven értelmezni, mert voltak átfedések az

egyes hatáskörök között, pl: a jogszolgáltatás joga a *consulokat* is megillette, noha nem gyakorolták.

De azt is meg kell említeni, hogy bizonyos korlátok is kialakultak, pl: a rómaiak alapelvként mondták ki, hogy *praetor ius facere non potest*. Ezzel a civil jogi törvényalkotásból a *praetort* kizárták.

Azt is mondhatnánk, hogy a köztársasági korra jellemző hatalommegosztás nem tudatos volt, hanem a gyakorlat "ösztönszerűen" alakította ki. A hatalom még ilyen "ösztönös" megosztása sem volt jellemző a királykorra. Ebben az időben a hatalom egypólusú. Majd a köztársaság bukása után fokozatosan újra egypólusúvá válik: a *principatus* idején mégcsak burkolt formában, a *dominatus* korában azonban már nyíltan.

Még egy fontos jellemzője volt a római köztársaság alkotmányának, az, hogy a népszuverenitás talaján állt. A köztársaság korában az egyes *magistratusok* a *Populus Romanus* nevében gyakorolták a hatalmat. A meghódított *provinciák* a *Populus Romanus* tulajdonát képezték. A népgyűléseken csak római polgárok és a latini veteres (azok az ősi latin közösségek tagjai, akiknek városállamával Róma szerződéses viszonyba lépett) vettek részt, őket illette meg a *ius suffragii*. A *ius honorum* pedig csak a római polgárokat.²

A *principatus* idején még a princeps is a római nép nevében gyakorolta a hatalmat, de ez már csak a látszat. A comitiák lassacskán eltorzultak és a római nép kiszorult a hatalomból. A *dominatus* korában már a népszuverenitás látszata sem volt meg.

A következőkben részletesen vizsgáljuk az egyes hatalmi ágakat: a törvényhozáson belül a királyt, a comitiákat, a senatust és a császárt. A végrehajtó hatalomnál a köztársaság és a császárság magistratusait. A jogszolgáltatásnál a *ius edicendi*, a *praetort* és a *praetori edictumot*, az esküdtbíráskodást. Megpróbáljuk a teljesség igénye nélkül megjelölni azokat a jogintézményeket, amelyek csirái a mai modern állami berendezkedésnek. Reméljük, hogy jelen tanulmány végén fenntartható az az álláspont, hogy Róma nemcsak a magánjog terén, hanem a közjogi szabályozásnál is irányt mutatott a modern kor államainak.

II. A törvényhozó hatalom Rómában

A törvényhozás feladata, hogy a jogilag szabályozatlan társadalmi viszonyokra jogi normát alkosson, természetesen csak akkor, hogy ha az adott szabályozás az adott területre szükséges.

Számos olyan társadalmi viszony van, amely nem igényel jogi kereteket, hanem más normarendszerek kötelékébe tartozik.

Nemcsak akkor kell a törvényhozásnak jogi normát alkotnia, ha egy új, eddig még szabályozatlan területet kíván szabályozni, hanem akkor is, ha a már

² Brósz Róbert-Pólay Elemér: Római jog. Budapest 1986. 144. p.

meglévő jogszabály nem megfelelő, ilyenkor új szabályt alkot vagy a meglévőt módosítja.

A legfőbb törvényhozó szerv által alkotott jogszabály a törvény, amely a jogforrási hierarchiában az alkotmány után helyezkedik el, alacsonyabb szintű jogszabály vele ellentétes nem lehet. Rómában is ismert volt a törvény, mint jogforrás. A *lex* a *comitiák* szigorúan előírt formában megszövegezett, megszavazott és szabályszerűen kihirdetett határozatait jelentette. A törvény lehetett *lex data*, vagy *lex rogata*. Előbbi akkor, hogy ha azt egy arra felhatalmazott *magistratus* adta a népnek, utóbbi esetben pedig a törvényt a *comitiák* fogadták el.

A *lexek* neveiket az előterjesztő *magistratusról*, vagy pedig az elfogadó *comitia* minőségéről kapták. A *lexnek* 3 fő része volt:

- a) a *praescriptio*, amely tartalmazta a kezdeményező nevét és a törvény tárgyát, pl: a *lex Hortensia*t a benyújtó *Hortensius dictatorról* nevezték el;
- b) a *rogatio*, amely a törvény rendelkező része volt. Itt fogalmazódott meg a törvényalkotó akarat;
- c) a *sanctio*, amely a törvény megsértőjével szembeni büntetést tartalmazta. A *sanctio* szempontjából a *lex* három féle lehetett:
 - c/a) *Lex perfecta*, amely valamilyen magatartást érvénytelennek nyilvánított, *sanctioja* az *in integrum restitutio* volt;
 - c/b) *Lex minus quam perfecta*, amelynek ugyan volt *sanctioja*, de a jogsértő cselekmény érvényes;
 - c/c) *Lex imperfecta*, amelynek nincsen *sanctioja*. Ez már igazából nem is törvény, mert nincs mögötte állami kényszer, amely a rendelkező részben foglaltak végrehajtását biztosította volna.

A *lexek* mindenkire nézve kötelezőek voltak, míg a *plebs* gyűlésein hozott *plebiscitumok* csak a *lex Hortensia* (ie. 287.) óta, amely hatályukat az egész *Populus Romanusra* kiterjesztette.³

A római törvény jellemzőinek leírása után vizsgáljuk meg a törvényhozási tényezőket az egyes korszakokban.

1. A *király*. Rómában a királyi cím nem volt örökletes. A király halála után az új király trónra lépéséig a hatalmat *interrexek* gyakorolták.

Az új király személyéről az *augurok* megkérdezése után a *comitia centuriata* döntött. Erről Livius⁴ így ír: "Tíz ember gyakorolta hát a hatalmat, közülük egy viselte a hatalom jelvényét és előtte jártak a *lictorok*, öt naponként véget ért egy-egy ember hatalma és sorban átszállt mindegyikre; egy év telt el így, s ez alatt nem volt király. Ez okból hívják ezt az időszakot mai napig *interregnumnak*..." Az időtájt az *interrex* összehívta a népgyűlést és így szólt "Polgárok! Javunkra, békénkre, s boldogulásunkra válasszatok királyt: így látják jónak az Atyák". A király megválasztását a *senatus* hagyta jóvá, erre utal az "így

³ Uo. 87. p.

⁴ Liv. 1. 17.

látják jónak az Atyák" kitétel. A királyi cím életfogytig szólt és a legteljesebb hatalmat biztosította, így ezen óriási hatalom része volt a törvényhozás is.⁵

2. A *comitiák*. Rómában *Servius Tullius* alkotmányreformja előtt eredetileg három *tribus* volt.

Az első törzs a *Romanses*, azok, akik a *Palatinuson* és környékén telepedtek le. a második törzs a *Titienses* volt, a *sabinok* képezték. A harmadik pedig a *Luceres* volt, amelynek eredetéről Keil⁶ szerint biztosat tudni nem lehet. Szerinte bizonyosan csak az zárható ki, hogy etruszkok voltak. *Servius Tullius* alkotmányreformja folytán kialakultak a *comitiák*, a törvényhozó népgyűlések, erről Livius így ír:⁷

"*Servius* úgy vonul be az utókor emlékezetébe, mint aki államunkban a rendek elkülönítését valósította meg, s ezzel világosan megkülönböztette egymástól az egyes osztályok rang és vagyon szerint való fokozatait. Bevezette ugyanis a *censust*, a jövődöbeli birodalom legüdvösebb intézményét, amelynek révén az állami kötelezettségeket akár háború, akár béke idején nem személyenként osztották szét, mint annak előtte, hanem az illető vagyoni helyzetének megfelelően; a *census* alapján osztályokat és *centuriákat* szervezett és megalkotta azt a háborúban és békében egyaránt kitűnő rendet.

Azokból, akiknek a vagyona a száz ezer *as*-ra, vagy annál is többre rúgott, nyolcvan *centuriát* szerveztek, negyvenet az idősebbekből, negyvenet az ifjabbokból — együttesen első osztály volt a nevük —, az idősek feladata, hogy készen álljanak a város védelmére, a fiataloké, hogy külföldi háborút viseljenek: előírással fegyverzetük, mely testük védelmére szolgált, a következő volt: bőrsisak, kerek pajzs, lábszárvédő, mellvéd — mindez bronzból, támadó fegyverük a lándzsa és a kard, ehhez az osztályhoz csatoltak még két kézműves *centuriát*, melyeknek tagjai nem fegyveres szolgálatot teljesítettek, hanem feladatukká tették, hogy háborúban a hadigépeket kezeljék. A második osztály a százezer és a hetvenötezer *as* között mozgó vagyon birtokosaiból állott — öregekből és fiatalokból egyaránt —, húsz *centuriát* írtak össze; kerek pajzs helyett bőrpajzsot viseltek, mellvért kivételével azonos fegyvereik voltak az előbbiekkal. A harmadik osztály számára ötvenezer *as* vagyont állapított meg, ugyanannyi volt itt is a *centuriák* száma, ugyanolyan a kor szerinti megoszlás; a fegyverzetén sem változtatott, csak a lábszárvédő maradt el. A negyedik osztály tagjainak vagyona huszonötezer *as*, a *centuriák* száma ugyanannyi, mint az előző osztályban, a fegyverzet megváltozik, nem maradt más, csak a lándzsa meg a hajító dárda. Az ötödik osztály létszáma nagyobb a többinél; harminc *centuriát* szerveztek belőlük, ezek parittyákat és hajításra alkalmas köveket hordtak maguknál, hozzájuk tartoztak még a kürtösök és a trombitások, akiket két *centuriába* osztottak be, ennek az osztálynak a vagyonát tizenegyezer *as*-ban állapították meg. A lakosság hátralévő része ennél is kevesebb vagyonnal rendelkezett, ezekből egy *centuriát* alakítottak és felmentették őket a katonai

⁵ A királlyal még a végrehajtó hatalomnál foglalkozunk.

⁶ L.A. Keil: Róma törvényhozása. Budapest, 1892. 17–18. p.

⁷ Liv. I. 42–43.

szolgálat alól. Miután *Servius* a gyalogságot ily módon fölfegyverezte és felosztotta, az állam előkelőiből tizenkét lovas centuriát sorozott be; ezen kívül a *Romulus* alakította három lovas *centuria* helyett még hatot szervezett, de régi néven, amelyet a jóslatok idején nyertek. Lovak vásárlására tízezer *ast* kaptak közpénzből, az állatok eltartására pedig az özvegyekre kivetett évi két-kétezer *ast* juttatták nekik... *Servius* a kerületek és a már betelepített dombok figyelembevételével négyfelé osztotta a várost, s az egyes részeket, gondolom a kirótt adó nevével *tribusoknak* nevezte". *Servius* reformja nemcsak gazdaságilag volt jelentős, hanem mint látható katonailag is. Keil⁸ szerint ez volt a király eredeti célja.

A *serviusi* alkotmányreform után nézzük meg a népgyűlések fajait és lebonyolításának rendjét. Rómában a népgyűléseknek három faja létezett: a *contio*, a *concilium* és a *comitia*. *Contio* esetén a római nép nem szavazni gyűlt össze, hanem azért, hogy a beszélőket meghallgassa. A gyűlést a *magistratus* hívta össze és ünnepélyes imával ő is nyitotta meg, majd a *praeco* hallgatásra szólította fel a népet. Ezután az egybegyűlték meghallgatták a szónokokat. Csak az beszélhetett, akinck ezt a *magistratus* megengedte. Ilyen gyűléseket tartottak fontosabb törvényjavaslatok megvitatására, mielőtt az a *comitiák* elé került. A *conciliumon* nem az egész *Populus Romanus* volt jelen, hanem annak csak egy osztálya. Ezek rendszerint forradalmi gyűlések voltak. A *patricius-plebeius* osztályharc idején ilyen gyűléseket a *plebeiusok* tartottak. A *comitiák* olyan gyűlések voltak, ahol a római nép politikai felosztása szerint gyűlt egybe. Ez a felosztás pedig a *curiák*, a *centuriák* és a *tribusok* voltak. A *comitián* mindig szavaztak. A gyűlés a *senatus* beleegyezésével, valamilyen *magistratus* elnöklete alatt zajlott a rossz égi jelek állandó figyelése mellett.

A *comitiát* általában csak egy *magistratus*, a *comitia centuriatát* pedig csak egy *imperiummal* felruházott *magistratus* (*consul*, *praetor*, *dictator*, *interrex*) hívhatta össze. A *comitia* helyét az összehívó *magistratus* három vásárnappal előbb hirdette ki. Ha a *comitián* törvényt akartak elfogadni, annak szövegét közzé kellett előtte tenni, hogy azt a nép megismerhesse. Ez a *magistratus* feladata volt. A közzététel után a nép a törvényjavaslatot *contiókon* vitatta meg.

Bizonyos napokon nem lehetett *comitiát* tartani, ilyenek voltak a *dies nefasti*, a *calendae*, a *nonae* és az *idus*. A *dies nefasti* az isteneknek nemtetsző napok voltak, a *calendae* a hónap első napja volt, a *nonae* a hónap ötödik, vagy hetedik napja, az *idus* a hónap tizenharmadik, vagy tizenötödik napja volt.

Helyeikre vonatkozóan a *comitiák* eltértek egymástól. A *comitia curiatát* általában a városban belül a *comitiumon* tartották meg. A *comitia centuriatát*, mivel azt csak *imperiummal* rendelkező *magistratus* hívhatta össze, így azt csak a városban kívül lehetett megtartani, rendes helye a *Campus Martius* volt. A *comitia tributát* pedig általában a *Forumon*, vagy a *Capitoliumban* tartották.

⁸ Keil: I.m. 18–47. p.

A comitiák három cselekményből álltak: a polgárok egybehívása (*in licium vocare*), a *contio* és a szavazás (*mittere in suffragium*). A gyűlést megelőző hajnalban a *magistratus* egy *augural* bement a templumba és ott égi jeleket kért. Ha a jelek kedvezőek voltak, akkor ezt egy kürt megfújásával jelezték. Ekkor a *quirités* a templumba gyűlt össze, ahol a *magistratus contiot* tartott. Itt felolvasta a törvényjavaslat szövegét, majd engedélyt adott a polgároknak, hogy a javaslat mellett vagy ellen szóljanak. Azután a tömeg politikai felosztása szerint sorbaállt és a *magistratus* elvezette őket a szavazás helyére. Itt újra felolvasta a törvényjavaslatot és megengedte a népnek hogy hozzászóljon.

A polgárok osztályok szerint szavaztak, amelyről Livius így ír:⁹ "... fokozatokat állapított meg (ti. Servius), melyek szerint úgy tetszett, mintha senkit nem zártak volna ki a szavazásból és a hatalom mégis az állam előkelőségének a kezében futott össze; elsőként ugyanis a lovagokat szólították szavazásra, majd az első osztály nyolcvan centuriáját és ha nem volt meg az egyetértés — ami csak nagy ritkán esett meg —, a második osztály szavazatát kérték, ennél alább jóformán sohasem kellett ereszkedniük, vagyis annyira, hogy a legalsóbb néposztályokra sor kerüljön."

Az egyes osztályok szavazásának befejezte után a *magistratus* kihirdette az osztályokon belül az eredményt. Majd miután minden osztály szavazott (mint látható, ez általában egy, vagy kettő) az együttes szavazás eredményét hirdette ki. Ez olyan formai előírás volt, hogy ha ezt a *magistratus* elmulasztotta, akkor az egész szavazás érvénytelen volt. A szavazás eleinte élszóval történt, majd a *leges tabulariae* írásbeli szavazást rendelt el. A szavazás táblácskák segítségével folyt le, amelyeken az *uti rogas* (ahogy kérdezed), vagy az *antiquo* (maradok a réginél) felirat szerepelt.

A comitiákat az égi jelek miatt félbe is lehetett szakítani. A rossz égi jelet az elnöklő *magistratuson* kívül a vele egyenrangú, vagy nagyobb hatalommal bíró *magistratus* is észlelhette. Ha az ártó égi jeleket nem vették figyelembe (*vitium*), akkor az így elfogadott törvény érvénytelen volt.

Ha a szavazás kedvező volt, a *magistratus* a törvény elfogadását kihirdette, majd a *senatus* jóváhagyta a törvényt, ezzel vált kötelezővé. Azután fás és érc táblákra vésték és kifüggesztették. A törvény egy példányát pedig, ha azt nagyobb *magistratus* javasolta, az *aerariumban*, ha *néptribunus*, akkor Ceres templomában őrizték. A letételt tanúk előtt kellett végrehajtani.

Ez az eljárás a köztársaság idejére jellemző. A királykorban feltehető, hogy csak a *rex* alkotott törvényeket.

A császárkorban a comitiák törvényhozó hatalmukat lassan elvesztették. Augustus még adott a formaságokra, törvényeit közvetve vagy közvetlenül javasolta a *comitia tributának*, amit az rendszerint el is fogadott. Az utolsó törvény, amelyet népgyűlés szavazott meg, Nerva császár idejéből származik.¹⁰

⁹ Liv. I. 43.

¹⁰ Pólay Elemér: A római jogiszok gondolkodásmódja. Budapest, 1988. 116. p. (a továbbiakban Pólay: A római...)

Ha a népgyűlések előtt folyó törvényhozási eljárást összevetjük a mai törvényhozási eljárással, sok hasonlóságra bukkanhatunk, amely arra vall, hogy a népgyűlések mintegy előképei a mai parlamenteknek. Azonban az a nagy különbség megvan köztük, hogy a rómaiak nem ismerték a politikai képviselőket. De nézzük meg a hasonlóságokat: törvényt a *comitia* bármely tagja kezdeményezhetett, a polgárnak hosszabb időn keresztül alkalma volt, hogy a törvényjavaslatot megismerkedjen, a *comitián* javaslatot tehetett az indítvány mellett vagy ellen. A szavazásnál annyi eltérés tapasztalható, hogy a rómaiak nem ismerték a tartózkodást, tehát igennel vagy nemmel lehetett szavazni. A szavazás eredményét a *magistratus* kihirdette, akárcsak a parlament elnöke. Utána az államfőhöz hasonlóan a törvényt a *senatus* szentesítette, majd a törvényt kihirdették, ez ma a hivatalos lapban való közzétételt jelenti. Míg ma a törvény hivatalos szövege az, amely a hivatalos lapban megjelent, addig Rómában az, amelyet az *aerariumban* vagy *Ceres* templomában gondosan őriztek.

Eltérés a római és a mai törvényhozás között, hogy ma nem ismerik a *lex datát*, az állam tisztviselője által adott törvényt. Ez azért van így, mert ez sértene az államhatalmi ágak elválasztásának elvét.

Látható, hogy az igen jelentős eltérések mellett mennyi közös vonás található a népgyűlések és a mai parlamentek működése között.

A különbségeknek kettős alapjuk van. Egyrészt az eltérő társadalmi rendszer, másrészt – az, hogy Rómában hiányzott a politikai rendszer, mint elkülönült társadalmi alrendszer. Rómában a népgyűlések résztvevői elsődlegesen gazdasági tevékenységet folytattak, a politikai jellegű tevékenységük csak másodlagos volt. Míg ma a politikus profi, ebből él, addig Rómában a politikai életben résztvevők mögött gazdasági erő, vagyon állt.

3. A *senatus*. A *senatus* történetében három korszakot különíthetünk el. A királykorban a *patriciusokból* állott, akiket *patresnek* neveztek. A második korszak a köztársaság kora, amikor már *plebeiusok* is bejutottak a *senatusba*, ebben a korban a legteljesebb a *senatus* hatalma. A harmadik korszak a császárság, amikor a *senatus* önállóságát lassan elvesztette és a császárok engedelmes kiszolgálója lett. De akármilyen volt is a *senatus* hatalma, a *senatoroknak* mindig volt egy bizonyos társadalmi és erkölcsi rangjuk. Erre utal Pomponius: "*Qui indignus est inferiore ordine, indignior est superiore.*" (D.I.8.4. – Pomponius)

Maga a *senatus* szó a *senex* (öreg) szóból származik. A királyság idején a *senatus* a vének tanácsa, amelyben a nemzetségek vezetői vettek részt. Magának a királyságnak a kialakulása is összefügg a *senatussal*.

Ejury¹¹ elmélete szerint: "Az egyik nemzetségfő a hatalmat kezébe ragadta és urrá tette magát a többi felett, miután a patriarchális szervezet megglazulása és mondhatjuk lassanként való felbomlása a talajt előkészítette volt."

Egyet kell értenünk Ejuryval a királyság kialakulását illetően, hozzátevé azt, hogy ez egy hosszú folyamat eredménye volt. Az egyik nemzetségeknek

¹¹ Ejury Jenő: A római *senatus*. Pozsony, 1899. 17. p.

huzamosabb időn át erősebbnek kellett lennie a többinél, hogy hatalmát el tudja ismertetni velük.

A királyság létrejöttével a vének tanácsa is átalakult. Jogköre a *comitiákkal* szemben határozataik jóváhagyása, a királlyal szemben a tanácsadás volt. Tehát már ekkor jelentős a *senatus* befolyása a törvényhozásra, hatalma volt ahhoz, hogy a király által beterjesztett és a népgyűlés által elfogadott törvényjavaslatot ne szentesítse. Valószínű, hogy egy erős kezű, korlátlan hatalommal rendelkező király javaslata mindig zöld utat kapott, a népgyűlés elfogadása és a *senatus* megerősítése ilyenkor csak formáság volt.

A *senatus* pozíciójának erősségét jelzi, hogy a király halála esetén a hatalom rögtön a *senatusé* lett, amelyet saját tagjai közül választott *interrexek* útján gyakorolt.

Elméletileg minden nemzetség legvénebb tagja által volt képviselve a *senatusban*. Keil¹² szerint a gyakorlatban ez másként alakult a király szabad *senator*választó jogából kifolyólag. Nem feltételezhető, hogy a király minden nemzetségből beválasztott valakit és az éppen a nemzetség legöregebb tagja volt. De hogy ez a joga a királynak megvolt, bizonyítja az, hogy a köztársaságkor elején a *senator*választást már egy *magistratus* végzi. Már pedig nehezen képzelhető el az, hogyha a királyság idején e jog a *senatus*ra illelt volna, akkor ezt a jogát a köztársaságban feladná.

Ejury¹³ szerint a népgyűlési határozatok szentesítésének jogából folyik a *senatus* alkotmányt védő, megőrző jogosultsága is. A szentesítés megadásával a *senatus* biztosította a római népet, hogy az elfogadott határozat nem lesz Róma kárára, nem ütközik az ősi alkotmányba. Már a királyság végére kialakult az a szokás, hogy mivel a népgyűlési határozat *senatusi* megerősítéstől függ, ezért a király már előzetesen beterjesztette azt a *senatus* elé, bár a javaslat a *senatus* véleményétől függetlenül a népgyűlés elé vihető volt, de nem volt értelme, ha azt a *senatus* nem erősítette meg. Felvetődhet a kérdés, hogy a király javaslatát elvetette-e egy olyan *senatus*, melynek tagjai zömét a *rex* választotta be.

A köztársaság idején a király helyett két főhivatalnok, a *consulok* gyakorolták a hatalmat. A *senatus* törvénymegerősítési joga megmaradt, sőt az előzetes véleménykérés is, de most már a király helyett az egyik *főmagistratus* terjesztette be a törvényjavaslatot. Itt még erősebben érvényesülhetett a *senatus* akarata, a *consulok* csak egy évig viselték hivatalukat, s tervezett döntéseik ellen a másik *consul collegialitása* érvényesült.

Ebben az időben már a *plebeiusok* is bekerültek a *senatusba*, ekkor a *senatorok* megszólítása *patres conscripti*, helytelen fordítással: egybegyűlt atyák. Ez a fordítás két ok miatt is helytelen, egyrészt, mert a *conscripti* "összeírottak"-at jelent, másrészt a *conscripti* nem a *patres* jelzője.¹⁴ A *patres* a *patriciusi senatorok* megszólítása, a *conscripti* pedig a *plebeiusi* lovagoké. Helyes nyelvtaniséggal *patres (et) conscripti*. Tehát a *senatorok* együttes megszólítása:

¹² Keil: l.m. 85. p.

¹³ Ejury: l.m. 26. p.

¹⁴ Keil: l.m. 87. p.

atyák és összeírtak. Kezdetben a *plebeiusi senatorokat* nem illette meg az indítványozási jog és a tanácskozás joga, ők csak szavazhattak, azaz amellé álltak, akivel egyetértettek, ezért nevezték őket *pedariinek* (lábukkal szavaztak). A *patricius-plebeius* ellentét megszűnésével a *plebeiusi senatorok* teljesen egyenlők lettek *patricius* kollégáikkal.

A köztársasági Róma ura a *senatus* volt. Törvényt nem hozhatott, de a szentesítés joga alapján csak abból lett törvény, amit a *senatus* jóváhagyott. A tisztségviselőket a *comitiák* választották, de a *főmagistratusok* hivatali évük letelte után e testület tagjai lettek. Emiatt a *senatusban* a szavazás rendje is megváltozott: először a *princeps senatus* szavazott, majd utána akik már hivatali viseltek, s hallgatásra most már nem a *plebeiusok* voltak ítélve, hanem azok, akik még hivatali sem viseltek.

Megállapítható, hogy a *senatus* hatalma leginkább a köztársasági időkben teljesedett ki.

Jogilag nem, de gyakorlatilag e testület rendelkezett a törvényhozó és végrehajtó hatalommal is.¹⁵

Voltak azonban olyan jogok, amelyek jogilag is a *senatus* illették meg. A külügy, a hadügy és a pénzügy területén a *magistratus* alá volt rendelve a *senatusnak*. A *magistratus* a *senatusban* fogadta a külállamok követeit, s követek küldéséhez is a *senatus* jóváhagyása kellett. Az újonnan meghódított területeken a hadvezér csak ideiglenesen intézkedhetett, a végső döntés a *senatusé* volt. Békét is ez a testület kötött, a hadüzenethez a népgyűlés beleegyezése kellett, ami gyakorlatilag már csak formalitás volt.

A *consul* megillető hadsereg felállításáról a *magistratus* döntött, de újoncozást csak *senatusi* határozat rendelhetett el. A *senatus* osztotta meg a hadműveleteket a *consulok* között. *Senatusi* határozat mondta ki, hogy a birodalomnak mennyi légióra van szüksége és kimondta megosztásukat az impériummal bíró *magistratusok* között. A *senatus* szavazta meg a légiók számára a felszerelést és a pénzt.

A pénzügyek is a *senatus* hatáskörébe tartoztak. A *magistratus* egy *ast* sem vehetett ki az *aerariumból* a *senatus* jóváhagyása nélkül. A községek vagyonának elidegenítése is a *senatus* határozatán múlt, bár jogilag a *comitiák* jóváhagyása kellett, gyakorlatilag azonban nem. Egyes polgárok jutalmazása illetve a búza olcsó áron való adása is a *senatus* akaratától függött. Tehát mint látható, a hadügy, a külügy és a pénzügy területén a *senatus* korlátlan hatalommal rendelkezett.

A *senatus* hatáskörébe tartoztak az itáliai szövetségesek és a *provinciák* is. Továbbá a *senatus* illette a *dictator* kinevezésének joga. A *senatus* adott felmentést az egyes törvények betartása alól is. A *senatus* hatalma tovább erősödött, amikor a *senator* választás jogát egy új *magistratusra*, a *censorra* ruházták.

Áttekintve a köztársaság *senatusát*, azt látjuk, hogy a hatalom a polgároktól, a népgyűlésektől egyre inkább a *senatus*hoz került át. Ez érthető is,

¹⁵ *Ijny*: I.m. 33–39. p.

a birodalom gyarapodásával egyre nőtt a római polgárjoggal rendelkezők száma. Egy-egy népgyűlésre nemigen utaztak a városba a birodalom távoli vidékein élő polgárok, így azokon jórészt a városban lévő csőcselék vett részt. De ha a polgárok elutaztak volna a városba, akkor sem lehetett volna annyi ember számára megtartani a népgyűlést. A népgyűlések, míg Róma városállam volt, jól funkcionáltak, de az egyre terjeszkedő birodalom szétfeszítette ezt a közjogi keretet. S ekkor volt szükség egy olyan szervre, amely a népgyűlések megüresedett helyét betölti, s ez volt a *senatus*.

A császárság évszázadaiban a *senatus* alkotmányjogi szerepe alaposan megváltozott. Lényegileg már *Sullától*, de véglegesen *Cesar* idejétől a hatalma fokozatosan csökkent.

A köztársaságkori, az államot irányító *senatus* a *princeps* kiszolgálójává vált, s kevésbé a nép érdekeit képviselte a császárral szemben. A megszűnő *comitiák* helyett jogilag *deklarált* törvényhozási jogot szerzett. A *comitiák lexeit* felváltották a *senatus* rendeletei, a *senatusconsultumok*, amelyek törvény erővel bírtak. A *principatus* idején a császárok, de főleg *Augustus* próbálták a látszatot fenntartani, ezért akaratukat javaslat formájában terjesztették a *senatus* elé, amely azt *senatusconsultumban* fogadta el. A hivatalnokokat is a *senatus* választotta, figyelembe véve a császár akaratát. A *provinciák* megoszlottak a császár és a *senatus* között. A császári *provinciák* azok voltak, ahol légiókat kellett állomásoztatni, így a *senatus* a hadügyekre befolyását teljesen elvesztette. A pénzügyek terén is változás történt. Az államkasszát a császári magánpénztár jóval túlszárnyalta, mivel a császári hadsereget is ebből fizették. Egyes uralkodóknál a kettő össze is folyt, s azzal a császár rendelkezett.¹⁶

Voltak azonban jogok, amelyeket továbbra is a *senatus* gyakorolt. A *senatus* mondta ki a hadiállapotot, gyakorlatban ezt is a császár parancsára. Egyeseket ő nyilvánított a haza ellenségének, a meghalt császárokról eldöntötte, hogy dicsőítsék vagy elátkozzák. A császárválasztás is a *senatus*ra illelt, gyakorlatilag vagy a *légiók* vagy a császári testőrség választotta meg az új császárt és ezt a *senatus* jóváhagyta.

A *dominatus* korában a *senatus* még jobban háttérbe szorult, s mivel Róma városa megszűnt a birodalom székhelye lenni, így a *senatus* egyszerű városi tanácsná süllyedt.

A *senatus* akkor ülésezett, ha azt összehívták. Az összehívás eleinte futárral történt, majd az összehívó *magistratus edictumával*, melyet kifüggesztett és meg is küldetett a *senatoroknak*.

Magát az ülést csak *sacrális* szempontból megfelelő helyen lehetett megtartani. Ilyen nevesebb helyek a *curia Hostilia*, *Julia* és *Poppeia*, mely utóbbiban ölték meg *Julius Césart* ie. 44-ben március *idusán*, ezért itt több ülést nem tartottak.

Ha egy ökör emberi hangot hallatott, akkor a szabad ég alatt üléseztek. Az üléseket a városban tartották meg, csak akkor a városon kívül, ha idegen

¹⁶ Uo. 93–170. p.

követeket hallgattak meg, vagy egy hadvezér kihallgatást kért, ugyanis addig nem léphetett a városba, amíg *imperiumát* le nem rakta.

Az ülések ideje is meg volt határozva, minden hónap *kalendáin*, *nónáin* és *idusain*. Nem lehetett ülést tartani szerencsétlen napokon és napkelte előtt illetve napnyugta után.

Az ülés megnyitása előtt az elnöklő magistratus *auspiciumot* tartott, ha nem voltak megfelelőek az égi jelek, az ülést elnapolták. Az ülés megnyitása után a magistratus ismertetette a javaslatot, majd felszólította a *senatorokat*, hogy mondják el véleményüket. A hozzászólásban a beszélő bármely témáról szólhatott nemcsak a javaslathoz kapcsolódóan, a beszélőt nem lehetett félbeszakítani. A szavazás sokszor úgy történt, hogy mindenki azon személy mögé állt, akivel egyetértett. A szavazás eredménye háromféle lehetett: *senatus auctoritas*, *senatusconsultum*, vagy *senatus decretum*. A határozatot csak a *néptribunok* vétőjoga, illetve a *magistratusok intercessiója* akadályozhatta meg. A határozat egy példányát ellették az archívumba.¹⁷

Keil szerint a *senatus auctoritas* volt a határozat általános neve. A *senatusconsultum* pedig törvényerővel bírt és meghatározott formája volt. Először a *magistratus* nevét tüntették föl, aki elnökölt, majd a tanácskozás helye és ideje, a *senatorok* nevei és végül a határozat szövege következett, ha a határozat ellen a *néptribunok* nem emeltek vétőt, akkor a végén volt egy T betű. Legvégül pedig egy figyelmeztetés, hogy a határozat végrehajtását senki sem gátolhatja meg.

A *decretumot* pontosan meghatározni nem lehet – mondja Keil, lehet, hogy a *senatusconsultum* része. Véleményünk szerint nem lehet a *senatusconsultum* része, mert akkor megtalálnánk az állandó elemek között, másrészt akkor nem is lenne értelme megkülönböztetni a *senatusconsultumtól*.

Mint látható, a *senatus* története során több változáson is áment. A kezdeti tanácsadó testülethől a köztársaság legfőbb irányítója lett, amely a császárság alatt fokozatos hanyatlásnak indult és végül jelentéktelenné vált. A törvényhozásra mindvégig nagy befolyása volt, a császárkorban csak a szokásjog biztosította ezt, majd a császárság idején jogilag is törvényhozó szervvé vált. Hatalma csúcsán a *senatus* a végrehajtó hatalom fölött is ellenőrzést gyakorolt, a császárkorban ez a joga a császár kezébe került. Az uralkodók többsége a *senatust* hatalma kiszolgálójává süllyesztette. Ennek ellenére a *senatus* történelmi tekintélye még évszázadok múlva is megmaradt.

4. A császár. A római birodalom harmadik nagy korszaka a császárság. Kialakulása történelmi szükségszerűség volt. Egy olyan hatalmas kiterjedésű állam, mint Róma, másként nem volt irányítható. A császárság kialakulásával a köztársasági formák megmaradtak, hogy eltakarják a római nép előtt az egyeduralkodó létrejöttét. Kezdetben a hatalom megosztott a császár és a *senatus* között. A császár az *imperium* birtokosa, a *principatus* idején a *princeps*, aki nem egyeduralkodó, hanem az állam első polgára. Egyéb címeket is birtokolt: *pontifex maximus* (a legfőbb papi méltóság), *imperator*, *consul*, *ensor*, *pater*

¹⁷ Keil: l.m. 93–94. p.

patriae (a haza atyja). Ezen felül életfogytig *néptribun*, ami számára vétőjogot és személye sérthetetlenségét biztosította. Frier az alábbiakban látja a császári hatalom támaszeit: "The power of the Ceasars rested first and foremost on their control of the army, second on the legitimation of their authority within the ruling elite and only third /perhaps a distand third/ on the formation of economic interdependence and prosperity within the Empire."¹⁸

A *principatus* elején a császár javaslatot tett a *senatusnak*, amit az el is fogadott. A császári akarat *senatusconsultum*ban nyert kifejezést. Emellett a császár közvetlenül is bocsátott ki rendeletet, amelyek lehetnek: *edictumok*, *decretumok*, *mandatumok* és *rescriptumok*. A császári *edictum* alapját az *ius edicendi* képezte, amelyet a köztársaságban a főmagistratusok gyakoroltak. A *magistratus edictuma* helyhez és időhöz volt kötve, addig a császári *edictum* ideje nem volt meghatározva és az egész birodalomra kiterjedt.

Ha a császár mint a hivatalnoki kar feje járt el, akkor *mandatumot* adott ki. Ha a jogszolgáltatás vezetőjeként, akkor *rescriptumban* döntött. Ha a döntést a hozzá intézett kérvényre vezette rá, akkor ezt *subscriptionak* hívták, ha külön iratban válaszolt, akkor *epistulának*. Ha a császár, mint fellebbezési fórum döntött, akkor *decretumot* bocsátott ki.¹⁹

A *dominatus* korában már a köztársasági formák látszólagos fenntartására sem törekedtek. A *dominus* akarata korlátlanul érvényesült. Ez azért alakulhatott így, mivel a *senatus* elvesztette jelentőségét, s nem volt semmi sem, ami ellensúlyozza a császár akaratát. Nem volt olyan erős testület, amely befolyásolhatta volna a császárt, mivel a birodalom maga is lassan bomlásnak indult.

Megállapíthatjuk, hogy míg a *principatus* idején a császár mellett ott állt a *senatus*, mégis alkotmányjogi jelentőségét lassan el is veszti, addig a *dominatus* korában a császár volt az egyedüli alkotmányos tényező, az ősi alkotmány lényegében megszűnt, a hatalom egypólusúvá vált.

III. A végrehajtó hatalom Rómában

A végrehajtás feladata, hogy a törvényhozás által megalkotott törvényeknek megfelelően alakítsa a társadalmi viszonyokat. Emellett maga is alkot rendeleket olyan területeken, ahol szabályozásra ugyan szükség van, de az nem igényel törvényalkotást. Azonban a rendeletek sohasem lehetnek ellentétesek a törvényhozás által alkotott törvényekkel.

Mint látni fogjuk Rómában nem volt olyan testület, amely a végrehajtó hatalmat kizárólagosan birtokolta, úgy mint általában a modern államok kormányai. Mivel Rómának jelentős számú *magistratusa* volt, így ezek közül csak a jelentősebbekkel foglalkozunk.

¹⁸ B.W. Frier: The rise of the Roman Jurists. Princeton, 1985. 285–286. p.

¹⁹ Brósz-Pólay: Lm. 79–80. p.

A. A *királyság magistratusai*. A királyság kialakulását illetően egyetérthetünk Ejuryval,²⁰ miszerint a legerősebb nemzetség feje hosszabb folyamat eredményeként magához ragadta a hatalmat a többi nemzetségső felett. A király halála után az új király megválasztásáig *interrexek* uralkodtak, váltva egymást. Az új király személyére az *interrex* tett javaslatot a *senatus* jóváhagyásával, majd a népgyűlés választotta meg. Keil²¹ szerint a legkorábbi időkben a népgyűlés szavazata nem is kellett az *interrex* egyszerűen kinevezte az új királyt. Ez volt a *creatio*. Utána következett az *inauguratio*. Ez egy *sacralis* cselekmény volt, amikor az új királyt elfogadtatták az istenekkel. Mivel a király *imperiummal* még nem rendelkezett, szükséges volt, hogy a nép ezt ráruházza a népgyűlés szavazatával.

A király mind a három hatalmat egyesítette magában. Ő volt a főpap, ő is kormányzott. Örökölt a közrenden, rendeleteket alkotott, adót vetett ki, felosztotta a földterületet, tagokat nevezett ki a *senatusba* stb. S végül ő volt a legfőbb bíró és a legfőbb hadúr. Mint bírónak az ítélete ellen fellebbezésnek helye nem volt. Hadúrként annyi korlátozása volt, hogy a népgyűlés beleegyezése nélkül nem indíthatott háborút.

Tehát mint látható a király minden hatalommal bírt, s ez végül zsarnoksághoz vezetett. Ezért bukott meg a római királyság, s lépett helyébe i.e. 510-ben a köztársaság, amely a főhatalmat úgy osztotta meg a *magistratusok* között, hogy az ne vezethessen egyeduradalomhoz. A vizsgálódás szempontjából a köztársaság alkotmánya a legérdekesebb, mert ebben a korban épültek ki a hatalommegosztás formái, s ez az alkotmány hozott létre olyan erős és szilárd államrendet, amely megalapozta Róma hatalmát. S ez az alkotmány mutatta meg azt is, hogy hogyan lehet úgy gyakorolni és birtokolni a hatalmat, hogy az ne forduljon át egyeduradalomba, azaz kiépítette az alkotmánybiztosítékok rendszerét, alapját pedig a *népszuverenitás* képezte.

Erre utal Jolowicz²²: "... but it is true generally that magistrates were not responsible in the civil courts for acts done in virtue of their *impérium* at any rate during their term of office."

B. A *köztársasági magistraturák*. A *magistratus* egyrészt jelentette a tisztséget, másrészt pedig az azt betöltő személyt. Ahhoz, hogy valaki *magistratus* lehessen két feltételnek kellett fennállnia. Az egyik feltétel az volt, hogy a *magistraturát* betöltő személyt a népgyűlés válassza meg, a másik, hogy hatásköre Rómára, vagy Róma területére is kiterjedjen. A *magistratura* csak világi tisztséget jelentett. A királyt megillető *impérium* és *potestas* megmaradt csak megosztott az egyes *magistratusok* között azzal, hogy a *magistratus* meghatározott időre választották és hivatali ideje alatt nem, de annak letelte után felelősségre volt vonható. Az alacsonyabb *magistratusok potestással*, míg a *főmagistratusok potestással* és *impériummal* is bírtak. Tehát míg a király

²⁰ Ejury: I.m. 17. p.

²¹ Keil: I.m. 47–50. p.

²² H. F. Jolowicz: Roman Foundations of Modern Law. Oxford, 1987. 50. p.

életfogytiglan rendelkezett a legteljesebb hatalommal, addig a *magistratusok* között ez a hatalom megoszlott és csak hivatali idejükre szólt.

A főbb jogok, amelyek megillették a *magistratusokat*²³:

a) a *ius auspicii*. A vallási szertartások elvégzésének joga. Rómában minden fontos közjogi aktus előtt az istenek véleményét kellett kérni. A rómaiak formakonzervativizmusából és vallásosságából adódóan ezt olyan komolyan vették, hogy esetleges elmaradása vagy hibás elvégzése az aktust semmissé tette. Az *auspicium* három esetben kötelező volt: a választó és a törvényhozó gyűlések valamint háború megindítása előtt. Ezzel kapcsolatosan mond el az egyik forrás egy esetet. Egy *Claudius* nevű hadvezér tréfát űzött az istenekből. Az volt a szokás, hogy háborúindítás előtt magot szórtak a szent csirkék elé, ha azok ettek, Róma győzni fog, ha nem, elveszíti a háborút. *Claudius* valamelyik szomszédos nép ellen készült háborúra, ezért egy *augurral* megkérdezték a szent csirkék véleményét. A csirkék azonban nem voltak hajlandók enni, ekkor *Claudius* haragra gerjedt, s a tengerbe dobatta az állatokat, mondván: ha nem esztek legalább igyatok. S utána a rossz előjel ellenére elment a háborúba, ahol vereséget szenvedett. Valószínűleg a történet inkább anekdóta, mint valóság, de jól mutatja a rómaiak mennyire komolyan vették az *auspiciumot*.

A *magistratusok auspiciumai* nem voltak egyforma értékűek, a legnagyobb erővel a *consul*, a *praetor* és a *censor auspiciumai* bírtak.

b) *ius cum populo agendi*. A nép összehívásának joga, amely csak az *impériummal* bíró *magistratus* illette meg. A *plebeiusi magistratusokat* pedig a *ius cum plebe agendi* illette meg, a *plebs* gyűléseinek összehívásának a joga. E két jog csak a *lex Hortensia*ig különült el egymástól, utána összeolvadt.

c) *ius cum senatu agendi*, illetve a *ius referendi*, amelynek alapján a *magistratusnak* joga volt összehívni a *senatust* és elébe javaslatokat terjeszteni. Ez a jog is csak az *impériummal* bíró *magistratusokat* illette meg, de a *tribuni plebis* felkérhette a *consult* vagy a *praetor*t, hogy hívja össze a *senatust* és ott már a *tribuni plebis* is megillette a *ius referendi*.

d) *ius edicendi*. Az *edictum* kibocsátás joga, amely megillette a *magistratusokat*. Ezek közül a legjelentősebb a *praetori edictum*, amely a római jogfejlődés alapkőve volt.²⁴

e) *ius vetandi* és a *ius intercessionis*. A *ius vetandi* lehetőséget adott, hogy az egyik *magistratus* tiltakozhasson a másik *magistratus* tervezett intézkedése ellen. A *ius intercessionis* alapján az intézkedés végrehajtását megakadályozhatta a tiltakozó, de az intézkedő *magistratussal* azonos vagy annál magasabb rangúnak kellett lennie.

f) *ius coercendi*, amelynek alapján a *magistratus* intézkedéseinek érvényt szerezhetett, ez is főleg az *impériummal* bíró *magistratusokat* illette meg. Az egyes *magistraturák* elnyeréséhez meghatározott életkor volt szükséges és bizonyos tisztségeket be kellett tölteni, hogy valaki a magasabb *magistraturákat* megszerezhesse, ezt a *lex villia annalis* szabályozta.

²³ Keil: I.m. 50–60. p.

²⁴ Ezzel külön fejezetben foglalkozunk majd.

A *quaestura* elnyeréséhez a huszonhetedik életév betöltése volt szükséges, ha a jelölt már tíz évet katonáskodott. A katonai szolgálat tízenhét éves korban kezdődött. Az *aedilitas*hoz a harminchetedik életév betöltése kellett, a *praetura*hoz legalább negyven, a *consulatus*hoz legalább negyvenhárom éves kellett hogy legyen a jelölt. A hivatalok sorrendje szerint nem lehetett *consul*, aki nem volt még *praetor*, s nem lehetett *praetor*, aki legalább *quaestor* még nem volt.

Azt, hogy milyen komolyan vették a rómaiak ezt a sorrendet bizonyítja *Sulla* esete. Jelöltette magát *praetornak*, de a nép nem választotta meg, saját bevallása szerint azért, mert nem volt előtte *aedilis curulis*, s nem tartott a nép számára hatalmas ünnepségeket.

A *magistratusok* hivatali évük letelte után újra választhatóak voltak. Például *Marius* összesen hétszer volt *consul*. Egyébként a rómaiak az éveket a *consulok* neveivel jelölték.

Most pedig nézzük meg a *magistratusokat* egyenként.

1. A *consulok*.²⁵ A *consulok* voltak a király hatalmának örökösei. Hivatali idejük egy év volt. A rómaiak ebben és a *collegialitás*ban látták a biztosítékot a zsarnokság ellen. A *consulok* a legfőbb polgári és katonai hatalmak voltak. A legfőbb vallási hatalom nem őket, hanem a *pontifex maximus*t illette meg. Az alacsonyabb *magistratusok* a *consuloknak* voltak alárendelve. Katonai hatalmuk alapján ujoncoztathattak, háborút viselhettek, előbbihez a *senatus*, utóbbihoz a népgyűlések jóváhagyása kellett. A *praetura* létrehozásáig a legfőbb bírói hatalom is őket illette, de a *praetura* megjelenése után is bizonyos jogi aktusok előttük zajlottak így pl. az *adoptio*, *emancipatio*, *manumissio*. "*Officium consulis est consilium praebere manumittere volentibus.*" (D.1.10.1.—Ulpianus)

A *censura* megjelenése előtt a polgárok lajstromjának vezetését, valamint a *senatori* névjegyzék vezetését is ellátták. Összehívták a *senatust*, a népgyűléseken elnököltek, kinevezték a népgyűlés által megválasztott *magistratusokat*. Igazgalták a pénzügyeket, de pénzt az *aerariumból* csak a *senatus* jóváhagyásával vehettek fel.

Idővel a *consulok* nagy hatalma csökkent. A *praetorok* kezébe került a *iurisdictio*, a *censorok* lettek a római erkölcsök őrei és ők vezették a polgárok és a *senatorok* listáját. Nagyon érzékenyen érintette a *consulok* hatalmát a *neptribunok* megjelenése, akik vétőjoggal élhettek a *consulok* intézkedései ellen. A *lex Valeria* elvette tőlük a pallosjogot, ugyanis lehetővé tette a népgyűléshez való fellebbezést a *consulok* ítéletével szemben.

A *consuli* hatalom idővel szétforgácsolódott és a császárság alatt a *consulatus* meg is szűnt. A consuli hatalom fokozatos csökkenése mutatja, hogy a rómaiak biztosítani akarták magukat egy újabb egyeduralommal szemben, s ezért a *consul* óriási hatalmát különböző *magistratusok* kezébe adták. Így elválasztották a végrehajtó és a bírói hatalmat is, bár ez az elválasztás nem tette a *praetorokat* teljesen függetlenné a *consuloktól*. A *consuli magistratura*

²⁵ Keil: I.m. 60–61. p.

történetének furcsasága, hogy az egyeduralkodó megszűntetése hozta létre és az újabb egyeduralkodó megjelenése söpörte el végleg. A *consulok* valódi hatalmukat már *Sulla* idején elvesztették, ez *Cesar* alatt tovább folytatódott, majd a császárság alatt végleg megszűnt az intézmény.

2. A tartományi helytartók (*proconsulok*, *propraetorok*). A tartományi helytartóság a *praetura*ból fejlődött ki. A két *magistratura* elkülönítésére *Sulla* tette meg az első lépéseket. A *praetorok* hivatali idejét két évben állapította meg, ebből az első Rómában, a másodikat valamelyik provinciában töltötték. Elnevezésük a köztársaságkorban attól függött, hogy állt-e valaki fölöttük a provincia élén: ha igen, akkor *propraetornak*, ha nem, *proconsulnak* hívták.

A császárságban a *senatori* provinciákat *proconsulok*, a császáriakat *propraetorok* irányították. Az, hogy ki melyik provinciába került, sorsolás útján dőlt el. A helytartónak jogilag azonos helyzete volt a *praetura* megjelenése előtti *consul*éval *Proconsul portam "Romae ingressus deponit imperium."* (D 1.16.16 — *Ulpianus*) Megillette őket a katonai főhatalom, erre szükségük is volt a terület megtartása miatt. Ők hajtották be az adókat. Ez sok visszaélésre adott alkalmat, mivel Rómában a *magistratusoknak* fizetés nem járt, a nép pedig elvárta különböző költséges játékok, ünnepségek tartását, így mire a *magistratus* a provinciába került, vagyona is jórészt elfogyott, ezért igyekeztek azt minél gyorsabban pótolni. A *senatus* méginkább ellenőrizte a provinciák helytartóit, mint a császár.

A helytartó legjelentősebb jogköre a *iurisdictio* volt, mind a büntető, mind a magánjogi perekben. Megillette ez alapján a *ius edicendi*. Mielőtt a provinciájába utazott volna, *edictumot* bocsátott ki. Eleinte annyi *edictum* volt, ahány provincia. Majd a provinciák közötti kapcsolatok fejlődésével az *edictumok* is egységesülésnek indultak. Ennek első állomása a *Q.M. Scaevola* által *Asia provincia* számára készített *edictum*, amelyet a *senatus* követendőnek talált.

A *principatus* elejére pedig már kialakult egy *provinciai edictum*, amely az összes provinciára érvényes volt.

3. A *ensorok*.²⁶ A *census* megállapítása fontos dolog volt, ehhez kötődtek a polgárok jogai és kötelezettségei. A *censusnak* adózási és katonai jelentősége volt. A királykorban a *censust* maga a király állapította meg, a köztársaságkor elején pedig a *consul*. De a *consuloknak* egyéb jelentős teendőik is voltak, ezért i.e. 435 óta két *censort* választottak. *Censorok* csak *consulviselt* férfiak lehettek. Választásuk a *comitia centuriatán* történt. Hivatali idejük előbb négy, majd öt évig tartott. A *censorok* sohasem rendelkeztek *imperiummal* csak *potestasuk* volt. A *census* négy-öt évenként történt és kiterjedt minden rómaira. A *census* megállapítása mellett vezették a *senatorok* listáját és ha valamelyik *senator* a rendhez méltatlan tevékenységet követett el, a *censor* törölte a listájából. Ez mutatja, hogy Róma erkölcsrendészei is voltak. A magánvétségeket is büntették, lehetőségük volt arra, hogy bárkit a választók jegyzékéből töröljenek, alacsonyabb tribusha helyezzenek, vagy akár meg is

²⁶ Uo. 63–68. p.

bélyegezzenek. A büntetés a következő lustrumig tartott és az új *ensor* rehabilitálhatta a vétkest. Valamilyen büntetés alkalmazásához a másik *ensor* egyetértése volt szükséges.

4. A *néptribunok*.²⁷ A *néptribunatus* intézménye nem törvény alapján, hanem a szokásjog útján alakult ki. Eredetileg nem is az egész *plebs*, hanem csak egyes emberek védelmére, ha a *magistratus* ítélete igazságtalan vagy túl szigorú volt. Ciceró szerint: *contra consulare imperium tribuni plebis constituti*.

A *néptribunok* eredetileg nem is voltak *magistratusok*, mert nem a *comitiák* választották őket. Hatalmuk nem *potestas legitima*, hanem *potestas sacrosancta*. Hatalmuk nem törvényen, hanem eskün alapult. Így sérthetlenségük biztosítva volt, de nem gyakorolhatták a *magistratusokat* megillető jogokat a polgárokkal szemben. Vétójoguk volt, hatalmukat csak a *collega intercessioja* és a *provocatio* korlátozta. A *lex Hortensia*, amely a *plebiscitumok* hatályát kiterjesztette az egész *Populus Romanusra*, a *néptribunokat* is *magistratussá* tette.

A *néptribunok* személyükben sérthetetlenek voltak, ezért később a császárok is viselték e címet. *Livius* szerint, aki őket hatalmuk gyakorlásában gátolta, büntetlenül megölhették, vagyonát pedig *Ceres* szentélyébe adták.

Vétójoguk oly erős volt, hogy megakadályozhatták az adók behajtását, megakadályozhatták a *magistratusokat* jogaik gyakorlásában. A *néptribun* ugyan a *comitiát* nem hívhatta össze, de felkérhette erre az *imperiummal* rendelkező *magistratus*t, aki köteles volt azt összehívni. Számuk az idők folyamán kettőről tízre emelkedett. Ha a mai intézmények közül keresünk hasonlót, azt mondhatjuk, hogy a *néptribunok* valamiféle ókori *ombudsmanok* voltak. A kevesebb joggal rendelkezőket védtek az uralmon lévőkkel szemben.

5. Az *aedilisek*.²⁸ Az *aedilisi* tisztség létrejöttéről igen keveset tudunk. *Livius* szerint a *patriciusok*, miután az egyik *consul plebeius* lett, biztosítani akarták hatalmukat, ezért létrehozták a *praeturát* és a *quaesturát*. A *plebs* ezt nem tűrhette, ezért állították fel a néptribunok segédeként az *aediliseket*. Ezt a felfogást az intézmény kialakulásáról az irodalom már meghaladta. *Livius* történeti hűsége ezen felül már több vonatkozásban megkérdőjeleződött. *Pomponius* a tisztséggel kapcsolatban a következőket mondja: "*Itemque ut essent, qui duos ex plebe constituerunt, qui etiam aediles appellati sunt.*" (D 1.2.2.21. — Pomponius)

Róma korai történelmében a *magistratusnak* két fő jellemzője volt, a plebeiusi jelleg és a szakrális feladatkör. A köztársaság végén és a *principatus* elején azonban már a szakrális feladatkör feledésbe merült, az *aedilisek* Róma vásárbírái lettek.

A piacot ellenőrizték és így jelentős szerepük volt az adásvételi szerződések és a kellékszavatosság fejlesztésében. A piacok felügyelete mellett eleinte kifejezetten a rabszolga és igazbarom eladásából származó ügyekben,

²⁷ Uo. 68–69. p.

²⁸ Uo. 69–71. p., valamint *Jakab Éva*: *Aediles curules. Acta juridica et politica*. Szeged, 1991. 137. p.

majd később az áru mivoltától függetlenül bíráskodtak az adásvételi és kellékszavatossági ügyekben. A megválasztott *aedilis* mindig közzé tette *edictumát*, amelyben meghatározta azokat a hibákat, hiányosságokat, illetve rejtett sajátságokat, amikért az eladó felelősséggel tartozott. Az előbb említett ügyeken kívül ugyancsak az *aedilis curulis* bíráskodott az olyan kártérítési perekben, ahol a kárt közterületen kint hagyott veszedelmes állatok okoztak.

Tehát azt mondhatjuk, hogy az *aedilis curulis* különleges bírói fórummal rendelkezett, ahová csak az előbb említett kártérítési perek és az adásvételtől származó kellékszavatossági ügyek tartoztak.

A *praetor* és a *aedilis curulis* között konkuráló hatáskör nem volt, mivel a *praetorok* ezekben az ügyekben nem jártak el, viszont az *aedilisek* csak ilyen esetekben bíráskodtak. Az *aedilis plebis* nem illette meg a bíráskodás joga.

Az *aedilis curulis* nagy szerepe a római kellékszavatosságra azt mutatja, hogy ha Rómában nem is volt mai értelemben vett piacgazdaság, azért a piac meghatározó szerepe tagadhatatlan, hiszen ezért tudott a római magánjog a modern államok piaci viszonyokra épülő gazdaságának alapja lenni. Az *aedilis* mint egy gazdasági versenyhivatal felügyelt a tisztességes piaci verseny szabályainak betartására.

6. A *quaestorok*. A *quaestura* kialakulása nagyon homályos, Keil²⁹ szerint egyidős a *consulatussal*, ezt számuk is mutatja. *Ulpianus* szerint: "*Origo quaestoribus creandis antiquissima est et paene ante omnes magistratus. Gracchanus denique Iunius libro septimo de potestatibus etiam ipsum Romulum et Noma Pompilium binos quaestores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert.*" (D.1.13.1. — *Ulpianus*) Eredetileg két *quaestor* volt a *consulok* segédeként. Ekkor még csak a *consulok* nevezték ki őket, majd a *comitia tributa*n választottak. Számuk i.e. 421-ben megduplázódott, ketten a bűnügyek vizsgálói lettek, ketten pedig a *consulokat* kísérték háborúba, mint *quaestores militares*. *Sulla* a számukat húszra emelte, *Cesar* pedig negyvenötre.

Kezdetben mint a *consulok* segédei azok helyett bíráskodtak, majd független *magistratusok* lettek. De nemcsak a *consulok* segédei voltak, hanem az államkincstár őrzői is, ők feleltek az elszámolások vezetéséért is, mintegy pénzügyi alkalmazottak voltak. A *consulok* csak a *senatus* engedélye alapján a *quaestorok* útján jutottak pénzhez az *aerariumból*. E fontos állami feladatok mellett egyéb protokolláris feladatokat is elláttak. *Claudius* császár rájuk bízta a gladiatori játékok megszervezését, gondoskodniuk kellett az idegen követek elszállásolásáról stb.

Nemcsak a városban, hanem a provinciákban is működtek *quaestorok*, akik az *aedilis curulis* feladatait látták el, így *ius edicendivel* is bírtak. Felvetődik a kérdés, hogy önálló *edictumot* adtak ki, vagy pedig az *aedilisi edictumot* másolták. Ebben nem egységes az irodalom. Véleményem szerint *edictumaikat* saját maguk készítették több ok miatt is. Egyrészt, ha az *aedilisi edictumot* akarták volna kötelezővé tenni a provinciákban, akkor egyszerűen

²⁹ Keil: l.m. 71–73. p.

kiterjesztették volna a hatályát az egész birodalomra. Másrészt az egyes provinciákban a piaci szokások az adásvétellel és a kellékszavatossággal kapcsolatban eltérőek voltak, egy egységes *aedilisi edictum* kibocsátása értelmetlen lett volna, alkalmazásra alig került volna. Harmadrészt Rómának különösebb érdeke nem fűződhetett ahhoz, hogy távoli provinciák idegen polgárainak piaci vitáiban az *aedilis edictumát* alkalmazzák. Valószínűleg itt is végbemehetett egy egységesülési folyamat, ugyanúgy, mint a helytartók *edictumainál*.

7. A *dictator*.³⁰ A *dictator* rendkívüli *magistratus* volt, vagyis csak bizonyos körülmények fennforgása esetén választották meg. Ez rendszerint akkor történt, ha az állam veszélyben volt. Ilyenkor minden hatalmat hat hónapig a *dictator* kezébe adtak, aki rögtön kinevezte helyettesét a lovasság parancsnokát (*magister equitum*). Ez a tisztség lényegileg egy sajátos szükségállapot bevezetését jelentette. Figyelemre méltó az idő, csak hat hónap, míg általában a *magistratusokat* egy évre nevezték ki. A hivatali idő rövidsége is alkotmánybiztosíték az egyeduradalom ellen, amit a túl nagy hatalom csábítása okozhatott.

A *dictator* a *consulok* *collegája*, de hatalma nagyobb azokétól. Hatalmát nem csorbította a *néptribunok* vétőjoga sem, bár idővel ez megváltozott. Megbízatása alatt élet és halál ura volt, döntései ellen fellebbezésnek helye nem volt. *Imperiuma* a városon belül is érvényes volt. A *dictatura* idején a többi *magistratus* nem szűnt meg, hanem alárendeltjei lettek a *dictatornak*. A *magister equitum* általában katona volt, vagy a *consulok* vagy a *praetorok* közül nevezték ki. Róma két leghíresebb dictatora *Sulla* és *Julius Caesar* volt.

Amint látható, a köztársasági *magistraturák* jellemzői, hogy a nép választás útján tölti be azokat, a hivatali idő viszonylag rövid és a hivatali év letelte után felelősségre vonhatók a *magistratusok* hivatali tetteik miatt. Ezek azok az alkotmánybiztosítékok, amelyek biztosították a köztársasági Róma államrendjének stabilitását.

C. *Magistratúrák a császárság idején*. 1. A *princeps*. Az állam első hivatalnoka, akit életfogytig választottak, de tisztsége nem öröklődött. Elvileg felelősségre is vonható volt, legfeljebb az történt meg, hogy halála után a *princeps*et a *senatus* elátkozta. A *principatus* a császárság első formája, melynek atyja és megteremtője *Augustus* volt. A *principatusra* jellemző, hogy ragaszkodik a köztársasági formák megtartásához, vagyis burkolt egyeduradalomnak nevezhetnénk.

Mivel ragaszkodik a köztársasági formákhoz, ezért a császárt nem is uralkodónak tekintették formailag, hanem az állam első polgárának, princepsnek. Az más kérdés, hogy akaratát, ha nem is mindig nyíltan, de keresztülvitte, s erre a legjobb eszköz a *senatus* volt. A *princeps* különböző címeket viselt. Megillette a legfőbb katonai hatalom, az *imperium militare*, ő volt a legfőbb bíró. Rendelkezett a *ius referendivel*, a *ius edicendivel*,

³⁰ Uo. 74–78. p.

hozzátartozott a császári *provinciae* igazgatása, személye a *tribunicia potestas* következtében sérthetetlen volt. *Consuli* címet nemigen viseltek, de megillették a *consulok* jogai. Idővel a *princeps* rendelkezett minden, a köztársasági *magistratusokat* megillető jogokkal, így azok sorvadásnak indultak, majd eltűntek.

2. A köztársasági *magistratusok* helyzete a *principatus* idején. A *consulok* hatalma lassanként a *princeps* kezébe vándorolt. Jogkörük jelentéktelen volt. Elnökölték a *senatusban*, a császár halála esetén képviselték az államot. Hivatali idejük két hónapra rövidült.

A *censorok* a *census populi* megszüntével eltűntek, egyéb feladataikat más *magistratusok* vették át.

A *neptribunok* szerepe a *comitiák* eltűntével jóval kisebb lett, néha megtörtént, hogy egy-egy *senatusconsultum* ellen vétőjoggal éltek, majd lassacskán eltűntek. Tisztségük névlegesen a császárokra szállt személyi sérthetlenségük miatt.

Az *aedilisi* hatáskört már a *principatus* elején megnyirbálták. *Iurisdictio*juk a *praetorokra* szállt. Közigazgatási hatáskörük is csökkent. A *praefectus urbi* megjelenésével rendőri ügykörük is összezsugorodott. *Alexander Severus* után a tisztség teljesen megszűnt.

A *questores aerarii* helyére már *Augustus* császár a *praefecti aerarii*, majd a *praetores aerarii* nevezte ki, de a *senatusconsultumokat* továbbra is ők őrizték. Az államkincstár őrzésének elvesztése egyenes következménye annak, hogy az *aerarium* egybefolyt a császár magánpénztárával, s császári kezelésbe került.

A tartományi *quaestorok* a *senatusi provinciákban* megmaradtak, míg a császáriakban a *quaestores principis* léptek a helyükre, de az intézmény a III. században végleg megszűnt.

3. A *princeps*, mint *magistratus* segédei.

a) A *legati*, akik a provinciák közigazgatását irányították, és a jogszolgáltatást is vezették, ahogy *Paulus* írja: "*Legatus mandata sibi iurisdictione iudicis dandi ius habet.*" (D.1.16.12. — *Paulus*)

b) A *praefectus urbi*, aki Róma városát igazgatta, szinte Róma polgármestere volt, ő felelt mindenért, ami a városban történt. Hatalma a város határáig terjedt: "*Praefectus urbi cum terminis urbis exierit, potestatem non habet: extra urbem potest iubere iudicare.*" (D.1.12.3. — *Ulpianus*)

Feladata volt az utcák tisztántartása is. Az egyik történet szerint *Claudius* császár idegen követeket fogadott, s meg akarta mutatni Róma városának tisztaságát. A kíséretében volt Róma akkori *praefectus urbi*-ja, a későbbi *Vespasianus* császár is. *Claudius* egy kis elhanyagolt utcába is betért, ahol szeméthegeket talált, erre olyan dühös lett, hogy ott helyben a szerencsétlen *Vespasianust* katonáival beleforgattatta a szemétkbe. Ez a történet, amelyet a *Flaviusok* történetírója, *Flavius Josephus* mesélt el, bizonyítja, hogy a *praefectus urbinak* milyen komoly feladata volt.

c) A *praefectus praetorio* a császári testőrség parancsnoka volt, általában a császár bizalmasa, később bíráskodott is. Ezzel kapcsolatban mondja

Arcadius Charistus: "Subnixi sunt etiam alio privilegio praefecti praetorio, ne a sententiis eorum minores aetate ab aliis magistratibus nisi ab ipsis praefectis praetorio restitui possint." (D.1.11.1.2. — Arcadius Charisius)

d) A *praefectus Egypti* Egyiptom praefectusa volt. Egyiptom a császár magánbirtoka volt. Ulpianus mondja róla: "*Praefectus Aegypti non prius deponit praefecturam et imperium, quod ad similitudinem proconsulis lege sub Augusto ei datum, quam Alexandriam ingressus sit successor eius, licet in provinciam venerit: et ita mandatis eius continetur.*" (D.1.17.1. — Ulpianus)

Egyiptomban jelentőségét búzája adta, amely Róma városa számára nélkülözhetetlen volt, esetleges elvesztése Rómában éhínséghez vezethetett.

e) A *procuratorok* eredetileg a császár magánvagyonának intézői, később a *provinciákat* igazgatták.

f) A *curae* jobbra a *censori* hatáskört látták el.

4. A *dominatus magistratusai*. Diocletianus császár idejére a köztársasági *magistraturák* teljesen eltűntek. Ez már nyílt egyeduralkodás, nem is próbálkoztak a köztársasági látszat fenntartásával. A *principatus* átmenet volt a *res publicaból* az egyeduralkodásba. Ez a sajátos út valószínűleg azért alakult így, mert a római nép iktózt az egyeduralkodástól, nem akart újra királyságot, így a hatalom fokozatosan, burkoltan fordult át a *dominatus* rendszerébe. Ezt a birodalom belső válsága is megkövetelte. Az államrend is teljesen átalakult. A birodalom négy részre oszlott, két *augustus*sal az élén, akik alatt egy-egy *caesar* állt. Ez a *diocletianusi tetrarchia* alapja lett a birodalom későbbi széthullásának, kiépült egy császári hivatalnokszerkezet, melynek feladata a császár, a *dominus* parancsainak végrehajtása. Nem volt már *senatus*, nem voltak a népből választott *magistratusok*, akik a nép érdekeit képviselték volna.

A legfőbb tisztségek a következők:

a) A *praefecti praetorio*, kettő-kettő keleten és nyugaton a polgári kormányzat élén.

b) A *magistri militum* a katonai kormányzat élén.

c) A *praefectus urbis*, egy Rómában és egy Konstantinápolyban, Róma városa ekkorra már nem a "világ központja".

d) A *comes sacrorum largitionum* az államkincstár élén.

e) A *comes rerum privatorum*, a császár magánvagyonának kezelője lett.

f) A *quaestor sacri palatii*, az igazságszolgáltatás élén és ezeken kívül egy sor egyéb hivatalnok.

IV. A jogszolgáltatás Rómában

A modern államokban a társadalom stabilitásának egyik alapja a jogbiztonság. A jogbiztonsághoz szükségesek az életviszonyoknak megfelelő törvények, valamint az ezek alkalmazására egy jól felépített bírósági szerkezet. A törvényeknek és az objektív igazságnak megfelelő bíráskodás alapja a bírói függetlenség, amely nem más, mint az egyéb állami szervek befolyásától mentes bírói hatalom. A bíróságnak csak a törvényeknek van alárendelve.

A bíraskodásnál tágabb fogalom a jogszolgáltatás, amelyet a bíróságokon kívül más állami szervek is gyakorolnak.

Rómában a jogszolgáltatás vezetője a *praetor* volt. A modern árucserajog kialakításában meghatározó szerepet játszott a *praetori edictum*, amelynek kibocsátása a *ius edicendū* alapult. Így a római jogszolgáltatás bemutatását a *ius edicendū*vel kell kezdeni, azután pedig a *praetorral* és a *praetori edictummal* kell folytatni.

1. A *ius edicendū*. A köztársasági *magistratusok* közül a jelentősebbeket megillette a *ius edicendū*, a *consul*, a *praetor*, a *ensor*, az *aedilis curulis*, a *propraetor*, illetve a *proconsul*, valamint a tartományi *quaestor* és a *dictator* alkotott rendeletet. Eleinte ez élőszóban ment és a *contion* történt, később pedig kifüggesztették, de még ilyenkor is kihirdették előtte élőszóban.

Edictumot a kisebb jelentőségű ügyektől kezdve a jogfejlődésre hatást gyakoroló formulákig, több indok alapján adtak ki. Ezzel magyarázható, hogy bár szinte minden *magistratus* adott ki *edictumot* mégis a legjelentősebb a *praetoré* volt, amely meghatározta a jogfejlődést, éppen emiatt később ezzel külön foglalkozunk.

Az *edictum* kötelező erővel bírt, ugyanúgy, mint a *lex*. De míg a törvény meghatározatlan időre szólt, addig, míg meg nem változtatták, az *edictum* csak az azt kibocsátó *magistratus* hivatali idejének leteltéig. A *ius edicendū* később a császárt is megillette, sőt a császár hatalmán alapulva egyes császári tisztségviselőket is.

Tehát az *edictum* a végrehajtó hatalom rendeleteként jelenik meg, jelentősége, hogy szabályoz olyan területeket, amelyek a törvények viszonylagos csekély száma miatt érintetlenek maradtak, másrészt pedig behatárolta az azt kibocsátó *magistratus* tevékenységét és alapját képezte a bíraskodásnak is.

2. A *praetor*.³¹ Az utolsó király elűzése után (i.e. 510.) a hatalom a *consulokra* szállt, akik *imperiummal* rendelkeztek. Köztük az *imperium* nem volt megosztva, vagyis az *imperiumból* folyó összes jog megillette mindkettőjüket. A *consuli* hatalom korlátja csak a *collegialitás*, valamint a *senatus* befolyása volt. Idővel a *consulok* feladatai jelentősen megnövekedtek, s az indokolta a *praetura* létrejöttét. A *praetor* is *imperiummal* rendelkezett, hatalma elméletileg megegyezett a *consulokéval*, gyakorlatilag azonban *imperiuma* meg volt osztva, csak a *iurisdictiōt* gyakorolta, mint ahogy *Ulpianus* mondja: "*Praetor sicut universam iurisdictionem mandare alii potest, ita et in personas certas vel de una specie potest, maxime cum iustam causam susceptae magistratum advocacionis alterius partis habuerat.*" (D.2.1.17. — *Ulpianus*)

Ritkábban pedig az *imperium militarē*. A *praetor* is rendelkezett a *ius cum populo agendū*vel és a *ius cum senatu agendū*vel. Noha a *praetorok imperiuma* azonos volt a *consulokéval*, ennek ellenére a *consulok* velük szemben vétőjogot gyakorolhattak. Bár a *praetorok collegái* voltak a

³¹ Uo. 61–63. p.

consuloknak, de nem voltak *collegái* egymásnak, vagyis egymástól jól elhatárolt hatáskörrel rendelkeztek.

Az első *praetor* a *praetor urbanus* volt, aki a római polgárok közötti vitákat intézte (*ius dicere inter cives*).

Az árucseré fejlődésével egyre több idegen áramlott Rómába, akiknek jogvitái nem tartoztak a *praetor urbanus* fórumára. Ezért hozták létre a *praetor peregrinus* tisztségét, aki az idegenek és római polgárok, majd az idegenek közötti vitákban bíraskodott (*inter cives et peregrinos ius dicit*).³² Majd a birodalom provinciái számára is *praetorokat* választottak (*Sicilia, Sardinia, Hispania és Gallia Narbonenses*), így számuk elérte a hatot. S ez így maradt Sulla uralmáig.

Közvetlen Sulla dictaturája előtt állították fel a főbenjáró bűnügyekben ítélező százszemélyes bíróságokat, ahol az elnöki tisztek betöltésére szintén *praetorokra* volt szükség. Ez megváltoztatta a *praetorválasztás* rendjét is. Korábban azt döntötték el, hogy a jelöltek közül ki lesz a *praetor urbanus*, illetve *peregrinus* és kik kerülnek a *provinciákba*. Sullától a választás kettőssé vált. Először döntöttek arról, hogy kik lesznek a *praetor urbanus, peregrinus*, illetve a százszemélyes bíróságok elnökei, utána újra szavaztak, s döntöttek arról, hogy a megválasztott személy a rákövetkező hivatali évben melyik *provincia* helytartója legyen. Sulla a *praetorok* számát nyolcra emelte,³³ Caesar pedig tizenkettőre. A *praetorok* is, mint a többi *magistratus*, a császárság idején hatalmukat fokozatosan elvesztették. Augustus a számukat még tizenhatra emelte, de feladataik egyre zsugorodtak. Sőt még Claudius császár is felemelte számukat tizennyolcra. De Diocletianusig végképp megszűnt e hivatal.³⁴ A *praetort* is a népgyűlés választotta, akárcsak a többi *magistratus*. A *praetor* a *comitia centuriatán* választatott meg. A *praetorok* nem voltak egymás *collegái*, tehát jól elkülönített hatáskörrel rendelkeztek.

Miután megválasztották a kellő számú *praetort*, kisorsolták a *praetor urbanust*, a *praetor peregrinust*, a büntető bíróságok elnökeit és a *provinciákba* küldendő *praetorokat*. Ha közben a birodalom újabb *provinciával* bővült és már nem volt több szabad *praetor*, akkor a népgyűlés határozatot hozott az új *provincia* valamelyik már *provinciával* rendelkező *praetornak* adásáról. Az is előfordulhatott, hogy a *senatus* felszólította az egyik *praetort*, álljon a *senatus* rendelkezésére s hivatalát adja át egy másik *praetornak*. A legjelentősebb *praetor* a *praetor urbanus* volt, ezt két tény is bizonyítja, egyrészt, hogy hivatala nem volt átadható, másrészt a várost tíz napnál hosszabb időre nem hagyhatta el. Először a *praetorokat* a *consulokkal* egy napon választották, majd mikor számuk magasabb lett, a *consulválasztást* követő napon. A megválasztás után következett a hivatalbalépés. Az egyes

³² Pólay: A római.... 47–49. p.

³³ Frier: Lm. 47. p.

³⁴ Pólay Elemér: A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében. Miskolc 1944. 17–29. p. (továbbiakban Pólay: A praetor...)

korokban a hivatali év más-más időponttal kezdődött. Az i.e. II. században a *magistratusi* év március idusán kezdődött, a választások pedig januárban voltak.

I.e. 154-től a *magistratusi* év január 1-jén kezdődött, s a választások pedig az előző év utolsó hónapjaiban történtek, de Ciceró idején a választások már júliusban voltak.

A *praetornak* hivatalba lépéskor esküt kellett tennie a *quaestor urbanus* előtt, *Castor* templomában. Bár az *imperiumot* nem az eskü ténye keletkeztette, mert azt a római nép a megválasztással ruházta át a *magistratusra*, de ha öt napon belül az esküt nem tette le, akkor hivatalát elvesztette. A hivatalbalépés után gyakorolhatta a *praetor* az őt megillető jogokat. Rendelkezett az *imperium militáreval*, amelyet azonban nem gyakorolt, az a *consuloknak* volt fenntartva, a *consulok* pedig ehhez hasonlóan nem gyakorolták az *iurisdictiót*, bár megillette őket.

Legfontosabb jogköre a *praetornak* a *iurisdictio*. A *praetor urbanus iurisdictiojáról* Frier³⁵ a következőket írja: "In the late Republic the Urban Praetor had considerable freedom to define his own *iurisdictio* the causes of action he would or would not accept during his year in office." A római jog fejlődésére a *praetor* magánjogi *iurisdictioja* volt meghatározó, ezzel majd a *praetori edictum* vizsgálatánál külön foglalkozunk. A *praetori iurisdictio* harmadik része a közigazgatási jogszolgáltatás, amikor az állami tisztségviselők a polgároknak jogséremlmet okoznak. Megillette a *praetort* a politikai jogkör is, így az *ius cum populo agendi* és az általa összehívott *comitián* elnökölt is. Összehívhatta a *senatust* is (*ius cum senatu agendi*). A vele egyenrangú, vagy nála alacsonyabb *magistratus* intézkedése ellen élhetett a *ius intercessionissal* és a *ius vetandival*. A *ius vetandi* a vele alacsonyabb rangú *magistratussal* szemben gyakorolhatta pl: az *aedilissel*. A *ius intercessionist* pedig a vele egyenrangúakkal is. A *ius vetandi* a *magistratus* intézkedésének megtiltását, a *ius intercessionis* az intézkedés elleni tiltakozást jelentette. A gyakorlatban a kettő alig elhatárolható, talán a *ius vetandi* szélesebb, mint a *ius intercessionis*, ha a *praetor* megtiltotta egy *magistratus* intézkedésének végrehajtását, abba beleértendő a tiltakozás is. Viszont, ha egy vele egyenrangú *praetor* intézkedése ellen tiltakozott, ez nem jelentette az intézkedés végrehajtásának megtiltását. Rendelkezett a *praetor* a *ius edicendivel* is, ez jogképző tevékenységének alapja volt.

Voltak bizonyos *sacralis* jogai is. A királykorban a legfőbb vallási személy a *rex* volt. Ezt a jogát is, mint a többi, örökölték a köztársasági *magistratusok*, annyiban, hogy megillette őket a *ius auspicii*. Bár a mai ember számára ez már nem mond sokat, de a mélyen vallásos rómaiak számára ez meghatározó volt. Minden jelentősebb állami cselekmény előtt, után és alatt is istenek jelzéseit figyelték.

Az *auspicium* fontosságát bizonyítja, hogy a népgyűlés által szabályos keretek között elfogadott törvényt az *augurok* érvényteleníthették, ha a törvény elfogadása után rossz égi jeleket észleltek. A *ius auspicii* sem volt egyforma a

³⁵ Frier: I.m. 43. p.

magistratusok között, a *maior potestassal* rendelkezőnek mondhatni mindennapos dolga volt *auspiciumok* végzése. A *praetorok* feladata *Augustus* uralma alatt e téren megszorodott, a császár az összes népünnepély megrendezését rájuk bízta. Ez nem volt egy elhanyagolható feladat, mert a rómaiak rajongtak a különböző *circusi* és *gladiatori* játékokért. S ez a *praetor* érdeke is volt, ha a nép kegyét meg akarta szerezni.

A hivatalbalépés után megkezdődött a *praetor* hivatali éve, amely egy év volt. Egy év elteltével a hivatali év megszűnt a rómaiak nem ismerték annak meghosszabbítását. De ha valamilyen ok miatt nem választottak új *praetort*, akkor a leköszönő ellátta még a feladatát, de már csak *promagistratusként*. Ezzel juttatták kifejezésre, hogy a hivatal nem törvényes úton van betöltve.

Megszűnt a *magistratusi* év akkor is, ha az illető lemondott. Mivel a hivatalviselés önkéntességen alapult, így a *magistratus* megillette a lemondás joga, bár a rómaiak azt tartották, hogy ha valaki hivatalt vállal, azt hivatali ideje végéig viselje is. Ezért a lemondást kivételesnek tekintették, amit a közérdek vagy nyomós magánérdek indokolt. A hivatali év utolsó aktusa az eskü volt, amelyben a *praetor* megesküdött, hogy a törvényeket megtartotta. Ez az eskü volt az alapja az azt követő esetleges felelősségrevonásnak.

A *praetori* hivatal áttekintése után felmerül a kérdés, hogy az államhatalmi ágak rendszerében hol helyezhető el ez a tisztség. Az előbb leírtak alapján látható, hogy a *praetort* nem "fokozhatjuk le" bíróvá. A *praetor* több volt, mint a törvényt alkalmazó állami hivatalnok, a *praetor* alakította át a merev *civil* jogot és tette alkalmassá az árucseré szabályozására.³⁶ De ugyanakkor nem mondható el róla, hogy római alkotmány értelmében törvényhozó lett volna. A törvényeknek megvoltak a maga kellékei és azt a népgyűlések hozták. Maguk a rómaiak sem tekintették törvényhozónak, alapszabályként mondták ki, hogy *praetor ius facere non potest*. Azonban ezen tiltás ellenére a *praetorok* a merev *civil* jog foltozgatásával megalkották a modern államok jogának alapját. Egyetérthetünk Pólayval,³⁷ aki szerint a *praetori edictum* a törvényhozás sajátos módja, nevezhetnénk burkolt törvényalkotásnak, vagy akár *lex datának* is, amelyet a *praetor* adott a nép számára.

Pólay³⁸ a *praetura* történetét három korszakra osztja:

a) A *praetor*, ahogy *Cicero* is mondja, a törvény szolgája. Szigorúan ügyel arra, hogy a merev *legis actio*s eljárás szabályait pontosan betartsák a felek. Lényegileg azonos a mai bíróval.

b) *Decretumával* a bírói gyakorlatot alakította, megszabva az esküdtbíró számára a döntés elveit és irányát.

c) A *praetor edictumával* új formulákat hozott létre, amelyek rugalmassá, humánusabbá, méltányosabbá tették a *ius civile*t. Ez már, ha burkoltan is, de törvényhozás.

³⁶ Uo. 50. p.

³⁷ Pólay. A praetor... 174. p.

³⁸ Uo. 174. p.

A *praetura* története egy folyamat, amelynek elején állami hivatalként jelent meg, szigorúan, formákhoz kötött, majd fokozatosan törvényalkotóvá "nőtte ki" magát, létrehozott a régi formákban új tartalommal egy modern magánjogi rendszert. Itt látszik igazán, hogy Rómában nem beszélhetünk az államhatalmi ágak elválasztásáról, s mégis megszületett egy stabil jogrend, a *praetorok* nem váltak Róma önkényuralkodóivá. Méghozzá azért nem, mert hatalmuk teljes volt, azért voltak korlátai. Ilyen korlátok voltak a rövid hivatali idő, a hivatali év letelte utáni felelősségrevonás lehetősége stb.

Összefoglalva: a *praetura* megtestesítette a római nép igazságszeretetét és tiszteletét a jogrend iránt.

3. A *praetori edictum*. Mint azt már korábban láttuk, *ius edicendivel* rendelkező *magistratus* több is volt. Ezek közül a *magistratusok* közül a római magánjog fejlődésére a *praetor edictuma* volt a meghatározó, de hatása volt még az *aedilis curulis* és a tartományi helytartók *edictumának* is. Azt már láttuk, hogy a *praetori edictum* a törvényhozás egy sajátos formája volt, de ennél pontosabb definíciót kell adnunk márcsak jelentősége miatt is.

Pólay³⁹ nyomán az *edictum* "általában a *ius edicendivel* rendelkező *magistratusok* által közzétett, közigazgatási jellegű rendeleteket, döntéseket és általános szabályozásokat tartalmazó, kisebb részben *declaratív* legnagyobb részben *constitutív* hatályú hirdetmény, melynek érvénye jogilag legkésőbb a *magistratusnak* a hivatalból való lelépésével megszűnik."

Mint a *definícióból* is kitűnik, az *edictum* csak az azt kibocsátó *magistratus* hivatali idejére volt kötelező érvényű. Azonban a *magistratus* maga is megváltoztathatta hivatali éve alatt *edictumát*. Ennek alapján az *edictum* különböző részeit különböztethetjük meg.

Azt az *edictumot*, amelyet a *magistratus* hivatali éve elején bocsátott ki, azokkal az irányelvekkel, amihez évközben tartani fogja magát nevezzük *edictum perpetuumnak*. Ezek általános normák voltak, amik a mindennapi életet szabályozták, a *praetor* jogképző tevékenysége ebben csúcsosodott ki.

Az *edictum perpetuum* a *magistratus* programjának is tekinthető, alkotmánybiztosíték, amely alapján az *edictumot* kibocsátó *magistratus* visszatartható a hatalmi kilengésektől.

Az *edictumnak* volt egy olyan része, amelyet az új *praetor* átvett elődjétől. Ezek olyan szabályok voltak, amelyek pontosan lefedték a szabályozott életviszonyt. Az egymást váltó *praetorok* a korábbiak *edictumából* azokat a részeket, amellyel egyetértettek, mindig átvették, ezt nevezték *edictum tralatitiumnak*. Az olyan rendelkezések, amelyeket a korábbi *praetorok* *edictumai* nem tartalmaztak, volt az *edictum novum*. Voltak olyan szabályok is az *edictumban*, amelyek nem általánosak voltak, hanem egyedi esetekre vonatkoztak, ezt nevezték *edictum repentinumnak*.

A *praetorok* jogképző tevékenysége folyamatosan alakult ki. A *praetori edictum* is fejlődésen ment keresztül, ennek a fejlődésnek a lezárása az *Edictum*

³⁹ Uo. 74. p.

Hadrianum. Pólay⁴⁰ nyomán a *praetori edictum* fejlődésének három korszakát különböztethetjük meg: az *edictuális* jogképzés kezdetét, az *edictum* virágkorát és az *Edictum Hadrianum* létrejöttét.

A római törvényhozás első nagy terméke a XII táblás törvény volt, amely a szokásjog összegyűjtését jelentette, azért, hogy az mindenki előtt ismert legyen. Az archaikus korban a jogszolgáltatás erősen keveredett *sacralis* elemekkel, így a törvényt magyarázás joga is a *pontifexeket* illette meg.

A sok helyen hézagos törvényt *interpretatíójukkal* alkalmazhatóbbá tették, s ezáltal fejlesztették is ezt. Ebben az időben a *praetor* csak az ősi római per első szakaszának vezetője volt, hivatalnokbíró, aki szigorúan a törvény betűi szerint járt el. A törvényt magyarázás még nem tartozik a hatáskörébe. Ekkor még nem az *edictuális*, hanem a *decretális* jogkör a meghatározó a *praetornál*. A törvény által nem szabályozott esetben *decretumot* bocsátott ki, amelyben *imperiumából* kifolyólag felszólította a feleket valamely magatartás tanúsítására, s ezáltal a fél jogos érdekét védelemben részesítette. *Stipulatioval* kötelezte őket az előírt magatartás tanúsítására. A *ius civile* méltánytalan szabályaival szemben pedig *exceptiókat* biztosított a sérelmet szenvedett számára. A *praetorok* ilyen irányú tevékenysége folytán kialakultak a *formulák*, amelyek általánossá válva bekerültek a *praetori edictumba*. Általánossá azáltal váltak, hogy a *praetor* ezeket a *formulákat* kiterjesztette hasonló esetekre is. Így vált a *formula* egyszeri utasításból normatív szabállyá, amely az *edictum* része lett. De a *praetor* nem volt köteles alkalmazni ezeket a *formulákat*, mert *edictumát* év közben bármikor megváltoztathatta, míg az ie. 67-ben elfogadott *lex Cornelia* kimondta: a *praetorok* kötve vannak *edictumaikhoz*, tehát azt nem változtathatják meg. De ez nem jelenti a *praetor decretális* jogkörének kizárását, mert nem tiltotta a törvény egy-egy új *formula* bevezetését *decretum* útján. Így a *decretális* jog továbbra is forrása volt a *praetori edictumnak* és továbbra is fejlesztője volt a római magánjognak. Tehát ha a *praetor* év közben alkotott egy új *formulát*, ő azt már nem, de az új *praetor* felvehette *edictumába*, így nem állt meg a *praetori* jogképzés a *lex Cornelia* után. Ez azért is lényeges, mert ha a törvény a *decretális* jogot is eltiltotta volna a *praetoroktól*, ez a római magánjog megmerevedéséhez vezethetett volna.

A *praetori edictum* virágkora a köztársaságkor vége volt. Utána már az *edictumanyag* lényegesen nem bővült. A *principatus* első századának *praetorai* már nemigen hoztak *nova clausulákat* az *edictumba*. Másrészt a *praetori* jogképzést fokozatosan háttérbe szorította a császár befolyása a törvényhozásra. Az *edictumanyag* továbbfejlődésére már mód nem volt, viszont ott volt egy hatalmas joganyag, amely az évszázadok során a *praetorok* munkája nyomán felgyülemlett. Ezt az anyagot rendszerezni kellett, az elavult szabályokat ki kellett hagyni, bizonyos szabályokat módosítani kellett, illetve újakat kellett alkotni. Ezt a feladatot bízta *Hadrianus* császár kora legkiválóbb jogászára, *Salvius Julianusra*. *Julianus* munkája eredményeképpen elkészült egy törvénykönyv, amelyet a *senatus* egy *senatusconsultummal* törvényerőre emelt.

⁴⁰ Uo. 84. p.

Ezután a *praetorok* jogképző tevékenysége teljesen megszűnt, majd kisebb feladatok ellátása után a *praetor* is eltűnt az alkotmányból. A császár rendeleteihez nem volt szükség *praetorra*. A római magánjog fejlődését az *edictum* helyett a császári rendelet és a *sentusconsultum* határozta meg.

4. Az esküdtbíró. A *praetor* a formulában nevezte ki az esküdtbírókat. Az esküdtbíró az *arbiter*, a *iudex* vagy a *recuperatorok* lehettek. Erről Frier így ír: "At Rome, most private suits were heard by a single judge the *iudex privatus* or *arbiter*."⁴¹ A *iudex* volt a per bírója, aki előtt a per második szakasza folyt és aki a *sententiát* a *praetor* iránymutatása szerint meghozta.

A *iudexnek* nem volt más feladata, mint hogy a *praetori* formula alapján döntsön. A *praetor* a formulában pontosan meghatározta, hogy mik a feltételei a pernyerésnek.

Az *apud iudicem* eljárásban akkor szerepelt *arbiter*, ha a bírónak valamilyen szakértelemmel kellett rendelkeznie. *Recuperatorok* akkor, ha az ügy Róma és vele szerződéses viszonyban lévő állam vagy polgára között keletkezett. A *recuperatorok* mindig hármas vagy ötös tanácsban jártak el. A tanács tagjait a *praetor* mindig sorsolás útján döntötte el. A *iudex* mindig egyesbíró, az *arbiter* lehetett egyesbíró is, de eljárhatott hármas tanácsban is. A *iudexet* és az *arbitert* a *praetor* a felek közös megegyezése alapján nevezte ki, *Augústustól* pedig a *senatori* és lovagrendűek éves *lajstromából* választotta ki.

5. A százszemélyes bíróságok (*quaestiones perpetuae*). A római büntetőjog alapvetően más, mint a modern államok büntetőjoga. A római büntetőjog magánjogi jellegű. Elkülönültek a magánjogi és a közbűncselekmények. A *delicta privata* a rendes bíróságok elé tartozott, mivel a *delicta privata* kötetlen jellegű igények származtak, a *crimina publica* terén a büntetőbírói hatalmat a népgyűlések gyakorolták, s olykor e jogot a *senatusra* ruházták át. Ilyenkor a *praetor* mint nyomozóhatóság vett részt az eljárásban.

Megnöött a *praetor* szerepe, amikor felállították a százszemélyes bíróságokat. Ennek elnökei *praetorok* voltak, a bíróságok a legfontosabb közbűncselekményekkel foglalkoztak, határozatukat szótöbbséggel hozták. Tagjait a *praetor* évente jelölte ki. A határozataik végrehajtását egy *magistratusra* bízta.

Összefoglalás

E tanulmány célja az volt, hogy megpróbáljuk nagyvonalakban ábrázolni azt, hogy a római alkotmányban hogyan viszonyul egymáshoz a három klasszikus hatalmi ág és milyen jogintézmények mutattak utat a modern alkotmányozásnak, röviden: mi maradt meg a római példából.

Meggyőződésünk, hogy a modern alkotmányok római alapokra épülnek, azért, mert a római állam volt az első, amely olyan alkotmányt hozott létre, amelynek alapja a népszuverenitás, s erre felépített egy államszervezetet, amely

⁴¹ Frier: l.m. 198. p.

kibírta több évszázad viharait. Összeomlását nem is saját gyengesége, hanem az elhúzódó gazdasági válság és a külső támadások okozták.

A római alkotmány fénykorában biztosítani tudta a polgárok részére a jogbiztonságot, olyan bírói fórumokat, ahol igazukat kereshették egy olyan jogrendszerben, amely rugalmasan mindig igazodott a kor követelményeihez. A *praetorok* által képzett remekjog mögött kényszerítő erőként ott állt maga a *praetor* a nép által ráruházott *imperiummal*, az igazságosság és méltányosság talaján állva.

PÉTER VARGA

DIE ENTWICKLUNG DER RÖMISCHEN VERFASSUNG

(Zusammenfassung)

Diese Arbeit stellt die Jurisdiktion, die Gesetzgebende und die Exekutivgewalt in dem römischen Reich dar.

In der Geschichte von Rom wechseln 3 Staatformen einander: Königtum, Republik, Kaisertum. Unter dem Königtum konzentrieren sich die drei Mächte in der Hand des Königs. Auch die Komitien funktionieren, trotzdem hat die Macht der König. In der römischen republik hat die Macht dem Recht nach die Volksversammlung, praktisch aber der Senat. Der Leiter der Jurisdiktion ist der Praetor. Die Ausübung der Macht führen die Volksversammlung, der Senat, die Magistraten und der Praetor. Unter dem Kaisertum konzentriert sich die Macht wieder in einer Hand. Die römische Verfassung gründet sich auf das Gewohnheitsrecht. Ihren Untergang verursachte nicht ihre innere Schwäche sondern die barbarischen Angriffe und die hinziehende wirtschaftliche Krise.

**A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS
JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN ÚJABBAN
MEGJELENT KIADVÁNYAI**

Tomus XLIV.

- Fasc. 1. *Badó Attila*: Bevezetés az angol jogrendszerbe (Szeged, 1993.) 41 p.
- Fasc. 2. *Elemér Balogh*: Die Verdachtsstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung (Szeged, 1993.) 220 p.
- Fasc. 3. *Faragó M. Judit*: Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968) (Szeged, 1993.) 17 p.
- Fasc. 4. *Hajdú József*: Az Egyesült Államok szociális biztonsági rendszerének néhány biztosítási típusú ellátása (Szeged, 1993.) 47 p.
- Fasc. 5. *Heka László* – *Szondi Ildikó*: Magyarok a Drávaszögben (Szeged, 1993.) 24 p.
- Fasc. 6. *Horváth Róbert*: Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról (Szeged, 1993.) 15 p.
- Fasc. 7. *Jakab Éva*: Stipulationes aediliciae (Szeged, 1993.) 222 p.
- Fasc. 8. *Józsa Zoltán*: A helyi önkormányzatok lakásgazdálkodása Angliában (Szeged, 1993.) 30 p.
- Fasc. 9. *Pócsik Ilona*: A bűnelkövetők rehabilitációjáról (Szeged, 1993.) 26 p.

Tomus XLV.

- Fasc. 1. *Andrássy Adél*: A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon (Szeged, 1994.) 44 p.
- Fasc. 2. *Bobvos Pál*: A földtulajdon és a földhasználat szerkezetének átalakítása hazánkban (Szeged, 1994.) 20 p.
- Fasc. 3. *Both Ödön*: Tudományos kutatási irányok a magyar jogtörténet terén (1945–1969) (Szeged, 1994.) 29 p.
- Fasc. 4. *Hajdú József*: A munkanélküliségből eredő megélhetési nehézségek áthidalását szolgáló programok Kanadában (Szeged, 1994.) 44 p.
- Fasc. 5. *Homoki Nagy Mária*: A jobbágyi terhek megszüntetésének egy lehetséges módja (A dologi szolgáltatások megszüntetése a badeni tartományi gyűlésen) (Szeged, 1994.) 71 p.
- Fasc. 6. *Nagy Lajos*: Az intézményi közgazdaságtan és az agrárszféra vállalati struktúrája (Szeged, 1994.) 20 p.
- Fasc. 7. *Szondi Ildikó*: A család és lakása (Szeged, 1994.) 31 p.
- Fasc. 8. *Varga Péter*: A római alkotmány fejlődése (Szeged, 1994.) 32 p.
- Fasc. 9. *Maróti Egon*: Adalékok Ludovicus Tubero római jogi ismereteihez (Szeged, 1994.) 3 p.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.